

Tartu Ülikool

Filosoofiateaduskond

Ajaloo ja arheoloogia instituut

Uusima aja osakond

Sergei Veršinin

Tulevikukuvandid Eesti vasakpoolsete parteide seas aastatel 1918-1934

Magistritöö

Juhendaja: Eero Medijainen

Tartu 2014

SISUKORD

SISSEJUHATUS	3
1. SOTSIALISTLIK ÜHISKOND KUI ÜLIM IDEAAL?	13
1.1.Riigiinstitutsiooni roll tulevikukuvandites.....	18
1.2.Kapitalismi ja sotsialismi järjepidevuse probleem: muutmine või ärahävitamine? .	23
1.3.Tulevikukuvandite rahvusvaheline dimensioon	28
2. EESTI VASAKPOOLSED TULEVIKUKUVANDID JA MARKSISM	32
2.1.Tegelik mitmekesisus paikapidamatu abstraktsuse taga.....	36
2.2.Objektiivse järjepidevuse probleemid Karl Marxi ja tema tõlgendajate vahel.....	42
KOKKUVÕTE	47
KASUTATUD KIRJANDUSE JA ALLIKATE LOETELU	51
SUMMARY	57
LISA. ERINEVAD LÄHENEMISVIISID XI TEESI FEUERBACHI KOHTA KARL MARXI VAATLEMISEL.....	61

SISSEJUHATUS

Wai kõlblist protesti ei kuulagi sa!
Hurjah! Kord tuleb aeg, usu mind,
kus ajalugu hukka mõistab sind;
ja elupikust edumõtet ometi sa,
tuline kere, ei jõua nahka õgida!...*

(„Ere-lastekokk“ manitseb kõõki hiilinud ja praadi söövat
„bürokratia-kassi“ Hans Pöögelmanni pealkirjata luuletuses)

Ajalooteaduses on esikohal alati olnud mineviku käsitlemine. Tuleviku temaatikat on vaadeldud pigem politoloogide või sotsioloogide pärusmaana. Ajaloolased on püüdnud täita lünki ja mõtestada teadaolevat minevikureaalsust lahti. Nendesse valdkondadesse kuuluvad aga samuti vastavas ajaloolises kontekstis asetleidnud ideed ning mõttelised konstruktsioonid. Herderliku empaatia mõiste kohaselt enda asetamisel teatud ajalookontekstisse saab minevikust olevik. Seda toetab ka nõukogude ning vene semiootiku Boriss Uspenski sõnastatud arusaam oleviku esinemisest minevikuna, kui olevik on vaadeldud tuleviku positsioonist¹. Üsna kasulik on uurida 1918.-1934. aastatel tegutsenud eesti pahempoolsete poliitikute ootusi, lootusi ja teisi ettekujutlusi tulevikust, pidades silmas tulevikuvisiooni otsest sõltuvust olemasolevast sise- ning välispoliitilisest olukorrast. Antud lähenemine võimaldab aru saada, miks ja kelle jaoks on tulevik just sellisel kujul maalitud.

Kuvandi mõiste omab samuti mitmesuguseid tähendusi, olles kasutusel kõikjal: alates kunstiteadusest ja lõppedes tarbimiskultuuri uuringutega.² Käesolevas töös mõeldakse tulevikukuvandi all ettekujutlust tulevikust vastaval ajaloohetkel, mis võib eeldada nägemust nii taotletavast ühiskonnakorrast kui ka eesseisvatest arengutest üldiselt. Tulevikukuvandeid käsitatakse vastava poliitiku või partei huvidest tingituna, teatud reaktsioonina kaasajal aktuaalsetele probleemidele ja arengutele. Järgmised küsimused kerkivad aga esile: kas tuleviku ettekujutamine on aktiivne tegevus või passiivne

* Rooskaja, Hans. Jämedad jooned. Mõtte. Tallinn 1910, lk. 14.

1 Uspenskij, Boris. Semiotik der Geschichte. Österreichische Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Klasse. Sitzungsberichte, 579. Band. Vorgelegt von Sekretär Werner Welzig in der Sitzung am 6. März 1991. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften. Wien 1991, lk. 22.

2 „Kuvandi“ idee ja selle eritähenduslikkuse kohta vt Hiiemaa, Karin. Aafrika retseptsioon eestikeelses trükisõnas (kuni 1917). Tartu Ülikooli Kirjastus. Tartu 2006, lk. 18-22. Kuvandi mõistmise kui inimvahekordadest võrsunud ühiskonnaliikme või koosluse imago kohta vt Tamar, Jaanika. Eesti naiskorporandi kuvand perioodikas aastatel 1920-1940. Bakalaureusetöö. Tartu 2013, lk. 6. Kuvandi kui ajaliselt tardunud minevikukeskse maailmakäsitluse kohta vt Märtn, Kadri. Eestluse kuvand kohalikus tootedisainis. Bakalaureusetöö. Tartu 2013, lk. 47.

retseptsioon? kas eesseisvate arengute nägemus kaasajal oli allutatud eesti pahempoolsete tegelaste püüdlustele ning huvidele või taandus põhimõtteliselt vastava ajalookonteksti peegeldusele? Siin võib osutada seosele huvide ja olude vahel, kus esimesed tekivad, välja kujunevad ning üldse mingit tähendust omavad viimaste valguses. Individuaalse taotluse ja tingimuste vahekorra problemaatika haakub üldisema filosoofilise debatiga inimtahte ning olude vahelistest suhetest (indeterminism vs. determinism). Töö keskendub ühel või teisel ajaloohetkel konkreetse poliitiku poolt või eraldivõetud tekstis sõnastatud ideedele tulevikust, mitte niivõrd kollektiivseid tõekspidamisi määranud mustritele. Mõistagi ei võimalda käesoleva uurimuse raamid käsitleda sadu (kui mitte tuhandeid) individuaalseid tulevikukuvandeid. Seetõttu vaadeldakse neid erakondade kui laiemate kategooriate raames.

Eesti vasakparteide dokumentides formuleeritud eesmärgid saab jaotada kolmesse gruppi. Esiteks sõnastati lähimaid, konkreetsemaid ja praktilisemaid eesmärgid, mille puhul on olemasoleva ning tulevase poliitiliste olukordade vahele päris raske piiri tõmmata. Siia kuuluvad tööliste ühendamine,³ uute gruppide toetuse saavutamine,⁴ teiste töölisparteidega koostöö süvendamine,⁵ proletariaadi ning ühiskonna harimine⁶ jm. Teiseks püstitati

-
- 3 Tõenäoliselt 1925. aastal kirjutatud Eesti Sotsialistliku Tööliste Partei tekstis on tööliste ühistegevust peetud „ühiks abinõuks kapitalistliku korra pahede vastu võitlemisel“ (Loengute kavad ja konspektid. ERA f. 87, n. 1, s. 19, lk. 9). 1926. aastal trükitist ilmunud põhikirjas käsitasid sotsiaaldemokraadid oma programmi täitmise eeldusena „kogu töölisklassi jõudude äärmist pinget, selle ridade ühendamist ja klassi eneseteadvuse tõstmist“ (EST Partei programm, põhikiri, partei registreerimise materjal. ERA f. 87, n. 1, s. 3, lk. 20 (pöördel). Originaalis: «крайнего напряжения сил всего рабочего класса, объединения его рядов и поднятия классового самосознания»). Eesti Tööliste Partei programmis leidub põhimõtteliselt identne sõnastus: „Meie tegevusprogrammi elluviimine nõuab terve töölisklassi äärmist jõupingutust, ta ridade tihedat koondumist ja klassiteadvuse tõstmist“ (Eesti Tööliste Partei tegevuseprogramm ja 1^{se} Mai üleskutse. ERA f. 3330, n. 2, s. 1, lk. 4).
 - 4 1923. aastal rääkis töölisliikumise tegelane Otto Rästas vaese talupoegkonna ning kalurite toetuse võitmisest kui EKP ülesandest (Eestimaa Kommunistliku Partei ettekanded ja aruanded III Kommunistliku Internatsionaali Täitevkomiteele. ERAF f. 27, n. 1, s. 606, lk. 53). ETP taotles asunike, väikerentnike, käsitööliste, kalameeste jt olukorra kindlustamist ning maaga varustamist (Eesti Tööliste Partei tegevuseprogramm ja 1^{se} Mai üleskutse. ERA f. 3330, n. 2, s. 1, lk. 3). Püü teisi gruppe kaasata tähendab, et võrreldes parempoolsete liikumistega ei olnud eesti vasakparteide eripäraks eksklusiivselt töölisklassile apelleerimine.
 - 5 Ärakillunenud isesotside 1925. aastal toimunud kongressil innustas üks nende peategelasi Paul Abramson töölisparteide koondumist (ISTP III (VI) Kongressi materjalid. ERA f. 1747, n. 4, s. 44, lk. 5 (pöördel)). Eesti Tööliste Partei programmis sisaldub üleskutse koostööle teiste vasakjõududega (Eesti Tööliste Partei tegevuseprogramm ja 1^{se} Mai üleskutse. ERA f. 3330, n. 2, s. 1, lk. 4). Eestisse 1930. aastail saadetud Punase Abi dokumendis on üles kutsutud moodustama „ühist organisatsiooni koos revolutsiooniliste sotsialistidega“ selle nimel, et Punase Abi tegevus Eestis saavutaks massilisust ja legaalsust (MOPR-i Täitevkomitees ringkirjad sektsioonidele. ERAF f. 25, n. 1, s. 85, lk. 56. Originaalis: «Прежде всего надо поставить вопрос о создании совместной организации вместе с революционными социалистами.»).
 - 6 Iseseisvate sotsialistide teisel kongressil rääkis nt Erich Joonas ülesandest „[töölisi] õieti juhtida“ ja massilist revolutsioonilist meeleolu hoida (Eesti Iseseisva Sotsialistliku Tööliste Partei II Kongress, 1.,

kaugemaid ja grandioossemad sihte, mis eeldasid riikliku valitsemispraktika silmapaistvat transformatsiooni. Selle kohaselt kujutati ette kehtivast poliitilisest süsteemist suuresti teistsugust korda. Markantse näitena esineb siin varade õiglane ümberjaotamine. Kolmandaks kategooriaks on kauged eesmärgid, mis eeldavad olemasolevate pahede täielikku väljajuurimist. Niisuguses võtmes on räägitud nt ekspluateerimise lõpust, klasside likvideerimisest ⁷ ja maid lahutavate piiride ärakaotamisest ⁸. Siia kuulub samuti pretensioon riigist kui poliitilise võimu institutsioonist lahti saada.⁹ Antud ideed kujutavad tulevast maailma olemuslikult, fundamentaalselt teistsugusena kaasaegsest. Käesolevas uurimistöös keskendutakse teisele eesmärkide liigile. Uurimuses ei tehta vahet „sihi“, „ülesande“ ja „eesmärgi“ mõistete vahel, kuna seda oleks raskendanud kas või sõna „ülesanne“ kasutamine vasakpoolsete poliitikute seas kõikidesse gruppidesse kuuluvate eesmärkide puhul.

Silmas tuleb pidada, et pahempoolsuse mõiste iseenesest on problemaatiline. Pahemjõudusid on tavapäraselt assotsieeritud kollektiivi mõiste rõhutamise, kõikide ühiskonnaliikmete vahelise võrdsuse taotlemise ja konkurentsi hukkamõistuga. Tõepoolest on kapitalistlik individualism kritiseeritud 1920. aastate algul kirjutatud sotsiaaldemokraatide programmi kavandis, kus seda on defineeritud kui „isiku piiramata tegutsemisvabaduse nõudmine“. ¹⁰ Kuid François Furet' väitel on kodanlus ise deklareerinud inimeste vahelist võrdsust, mis oli aga pidevalt eitatud omandi ebavõrdsuse tulemusena.¹¹ Ameerika lingvist ja anarhistlik mõtleja Noam Chomsky on arvamusel, et vasakpoolsed ei pürginud selgelt tingimuste võrdsuse (*equality of condition*) poole,

2. ja 3. aprillil 1921 a. ERA f. 949, n. 2, s. 42, lk. 11). August Hansen sõnastas sihti „t[öö]liste klassiteadvust kasvatada ja neid ettevalmistada“ (Ibid., lk. 12 (pöördel)). Isesotside liider Hans Kruus lausus, et üheks „tähtsamaks ülesandeks K. K. on olnud Nõukogude Venemaa seisukorra tõsiasjaline valgustamine ning kodanlise ja kollase ajakirjanduse sihiliku ja põhjendamatu sopalaine tagasitõrjumine.“ (Ibid., lk. 17 (pöördel)). ESTP eesmärgina on 1926. aastal ilmunud dokumentides määratletud töötavate rahvahulkade ettevalmistamine sotsialistliku ühiskonnakorralduse jaoks ning selle vajaduse ja eeltingimuste seletamine (EST Partei programm, põhikiri, partei registreerimise materjal. ERA f. 87, n. 1, s. 3, lk. 2, 10, 21). 1932. aastal esitatud EIPTP põhikirjas on ühe sihina püstitatud „arendada töötavate rahvahulkade klassiteadvust, neid ette valmistades sotsialistlikule ühiskonna korrale“ (Eesti Iseseisva Pahempoolse Töölispartei (asjas.) [avaldus põhikirja registreerimiseks; põhikiri]. ERA f. 14, n. 18, s. 32, lk. 2).

7 ESDTP uue programmi kavand. ERA f. 4920, n. 1, s. 114, lk. 15; Pöögelmann, H. Eesti tulewik. Wenemaa Kommunistlise (enamlaste) Partei Eesti Osakondade Keskkomitee kirjastus. Peterburi 1918, lk. 31.

8 Ibid., lk. 23.

9 Ibid., lk. 27.

10 ESDTP uue programmi kavand. ERA f. 4920, n. 1, s. 114, lk. 5.

11 Furet, François. The passing of an illusion: the idea of communism in the Twentieth Century. Translated by Deborah Furet. The University of Chicago Press. Chicago ja London 1999, lk. 5-6.

viidates Karl Marxi idee le inimliku loovuse arendamisest kui tegelikule sihile.¹² Töös vaadeldavad parteid ei tundu Chomsky nägemuse kohaselt pahempoolsete nimetust väärivat. Slavoj Žižek väidab oma raamatus „Esmaselt kui tragöödia, siis kui farss“ (2009), et alates 1970. aastatest on kapitalism transformeerunud egalitaarsesse projekti, teisendades tööliste enesejuhtimise sõnumit millestki kodanlusevastasest kapitalistlikuks.¹³ Kuid isegi see tähelepanek ei peata Žižekil „vasakpoolsuse“ mõiste kasutamist läbi kogu antud teose.

Lisaks sellele ei pruugi Eesti pahempoolsed jõud 1918.-1934. aastail alati neisse piiridesse mahtuda, mida on tavaliselt „vasakpoolsusele“ seatud. Ühelt poolt võiks Eestimaa Kommunistlikku Parteid pidada otsekui kõige vasakäärmuslikumaks organisatsiooniks Eesti poliitikas. Teisalt aga omas see päris elitaarset käsitust revolutsioonilisest parteist kui töörahva eksklusiivsest suunaandjast. Kuigi 1920. aastate alguses mõisteti sotsiaaldemokraatide hulgas kapitalismi hukka võistluse sissetoomise pärast inimühiskonda,¹⁴ oli konkurentsi korraldamine soositud EKP tegevuse kontekstis. Eri maade sektsioonidele 1930. aastatel saadetud Rahvusvahelise Punase Abi dokumentides on rõhutatud „võistluse“ («соревнование») läbiviimise tähtsus MOPR-i poliitikas¹⁵.

Töös vaadeldakse siiski peamisi pahempoolseid organisatsioone, pidades meeles neid parempoolsusest eristavaid jooni. Eelkõige oli see inimestevahelise võrdsuse taotlus kogu oma eritähenduslikkuses. Näiteks on Eesti Sotsialistliku Tööliste Partei 1926. aasta põhikirjas sätestatud täieliku kodanliku vabaduse ja väärika ülalpidamise nõue kõikide ühiskonnaliikmete jaoks.¹⁶ Eesti Tööliste Partei programmis on taotletud võrdväärset palka mees- ning naistööliste ühesuguse töö eest.¹⁷ Kollektiivne heaolu seisis vastavalt kõikide kõnesolevate parteide järgi isikliku ees. 1920. aastate keskpaigal kirjutatud ESTP tekstis on öeldud: „Iga suurema majandusliku uuenduse puhul, mis ettev[õ]etakse laialiste hulkade huvides, leidub neid, kes selle all kannatama peavad.“¹⁸ Vasakpoolsuse tunnuseks

12 Chomsky, Noam. Chomsky on Democracy and Education. Edited by Otero, C. P. RoutledgeFalmer. New York ja London 2003, lk. 108.

13 Žižek, Slavoj. First As Tragedy, Then As Farce. Verso. London, New York 2009, lk. 51-52.

14 ESDTP uue programmi kavand. ERA f. 4920, n. 1, s. 114, lk. 6.

15 MOPR-i Täitevkomitees ringkirjad sektsioonidele. ERA f. 25, n. 1, s. 85, lk. 2, 14, 25-26, 37, 47, 48.

16 EST Partei programm, põhikiri, partei registreerimise materjal. ERA f. 87, n. 1, s. 3, lk. 18 (pöördel).

17 Eesti Tööliste Partei tegevuseprogramm ja 1^{se} Mai üleskutse. ERA f. 3330, n. 2, s. 1, lk. 4.

18 Loengute kavad ja konspektid. ERA f. 87, n. 1, s. 19, lk. 1.

peetakse uurimuses samuti töö käsitlemist inimelu ühe põhilise tegevusena, mis leiab kajastust nii sotsiaaldemokraatide¹⁹ kui kommunistide²⁰ kirjutistes.

Kohalike pahemerakondade hulgas oli kasutusel termin „revolutsioon“. Antud mõiste eripalgelisust tunnistades tugineb uurimus arusaamale selle ümbermõtestamisest 18. sajandil: kui enne Suurt prantsuse revolutsiooni tähistati antud termini all vana korra taastamist, siis pärast hakati hüppelise arengu ideega assotsieerima ning järkjärgulisele liikumisele vastandama.²¹ Töös lähtutakse eeldusest, et viimane hoiak hõlmab ka käsitletavaid revolutsiooni mõistet kasutanud vasakpoolseid poliitikuid. Suurte ümberkorralduste taotlemine kõikides sfäärides kaasajal on uurimuses loetud veel üheks pahempoolsuse tunnuseks, sest see eristub selgelt parempoolsetele omasest järkjärgulise arengutee eelistamisest. Kusjuures tagab just revolutsioonilise arengu põhimõte selget tulevikukesksust, mis õigustab pahempoolsete tulevikukuvandite uurimist. Ilmekaks näiteks on klassilise revolutsioonilisuse seostamine mitte „olemasolevate“, vaid „tulevaste“ huvide kaitsega Marxi ja Engelsi „Kommunistliku partei manifestis“²² (1848).

Niisuguse lähenemisviisi kohaselt ei käsitata töös Eesti Tööerakonda vasakjõuna. Agitatsioonitekstis „Eesti Tööerakonna nõudmised Asutava Kogu valimistel“ (1917) eitas üks peamisi tööerakondlasi Jüri Vilms revolutsiooni kui murrangulise muutuse ideed, pooldades evolutsiooni mõistet ja toonitades rahvahulkades levinud kapitalistliku mõtlemisviisi väljajuurimise pikaajalisust.²³ Samas kirjatükis tõstis Vilms esile inimesiku vabastamist teise inimese alt kui olulist eesmärki.²⁴ Teoses „Sotsialismi poole“ (1918) käsitas ta enamlaste katseid kapitalismijärgset korda teostada ülimalt destruktiiivsetena, tuues parempoolse poliitiku kohaselt eraldi välja vabaduse hävinemist.²⁵ Selline liberalistlik isikuvabaduse pooldamine ei lange päris kokku eelmärgitud vasakpoolse orientatsiooniga inimestevahelisele võrdsusele.

Esimeses peatükis „Sotsialistlik ühiskond kui ülim ideaal?“ mõeldakse sotsialismi all süsteemi, mis on vastavas allikas esitatud kapitalismijärgsena. Käesolev uurimus ei tee

19 1920. aastate algul kirjutatud ESDTP uue programmi kavandis on väidetud, et igal ühiskonnaliikmel on kohustus töötada (ESDTP uue programmi kavand. ERA f. 4920, n. 1, s. 114, lk. 2).

20 Pöögelmann 1918, lk. 22.

21 Uspenskij 1991, lk. 53, viide 52. Antud mõttekäiku sõnastades toetus Uspenski enda sõnul Reinhart Koselleckile.

22 Marx, Karl und Engels, Friedrich. Ausgewählte Schriften. In zwei Bänden. Band I. Dietz Verlag. Berlin 1963, lk. 33.

23 Vilms, Jüri. Kahe ilma vahel. Koostaja: Hando Runnel. Eesti mõttelugu 20. Ilmamaa. Tartu 1998, lk. 445.

24 Ibid., lk. 448.

25 Ibid., lk. 520.

vahet sotsialistliku ja kommunistliku ühiskonnakorralduse vahel, esitades viidatavas dokumendis kasutatud terminit. Töös üritatakse välja selgitada, kas sotsialistliku ühiskonna teostumine on vasakpoolsete kuvandite järgi inimkonna ontoloogiline lõppeesmärk, mis annab mõtet kogu inimeksistentsile. Esimene alampeatükk „Riigiinstitutsiooni roll tulevikukuvandites“ käsitleb riigi tähendust ettekujutlustes tulevases sotsialistlikust süsteemist. Uurimuses ei käsitleta küsimust, missugust rolli mängis riigiinstitutsioon ametnikena töötanud vasakpoolsete kuvandites. Alampeatükis „Kapitalismi ja sotsialismi järjepidevuse probleem: muutmine või ärahävitamine?“ üritatakse tuvastada, kuidas suhe sotsialism kapitalismiga kui sellele eelneva astmega ning kas postkapitalistlikku ühiskonnakorraldust mõisteti inimarengu ettemääratud seisundina. Järgmises alampeatükis „Tulevikukuvandite rahvusvaheline dimensioon“ uuritakse, missugust rolli pidid etendama välismaised jõud postkapitalistliku maailma kehtestamisel, kuivõrd rahvusvaheliselt meelestatud olid vasakparteide liikmed. Töös ei käsitata esiletoodud ettekujutlusi tulevikust vastava pahemjõu ametliku ning üheainsa liinina.

Teine peatükk „Eesti vasakpoolsed tulevikukuvandid ja marksism“ püüab välja selgitada, kas on siinseid pahemerakondi võimalik vaadelda marksismi raames. Kohalikest sotsiaaldemokraatidest, kommunistidest ning iseseisvatest sotsialistidest jutustades on neid tavatsetud nimetama töölis-²⁶ või vasakpoolseteks parteideks. Märkimisväärselt on mõnikord eesti vasakpoliitikute tulevikuvisionide vaatlemisel just nende suhe marksistlike mõtlejatega esile tõstetud.²⁷ Kusjuures objektiivset ideelist järjepidevust nende vahel on kaldutud alati otsekui iseenesestmõistetavaks pidama. Liina Rebassoo on oma magistritöös omistanud mõnede eesti vasakharitlastele marksistlikku ajaloonägemust, tuginedes veel 1981. aastal lääne uurija (Howard Bernstein) pakutud viiele kriteeriumile.²⁸ Samas ei ole antud juhul esitatud nende marksistlike tunnuste ilminguid siinsete vasakintellektuaalide hulgas. Nende teemade puuduliku uurimise valguses on kohane tõstatada mitu kriitilist küsimust. Kas marksismi kategooria kajastab

26 Kuuli, Olaf. Sotsialistid ja kommunistid Eestis 1917-1991. Tallinn 1999, lk. 33.

27 Eduard Laamani sõnul oli Venemaalt abi ootamine eesti enamlastele seas põhjustatud vene kommunistide esikoha aktsepteerimisest revolutsioonilises tegevuses (Laaman, Eduard. Erakonnad Eestis: sissejuhatus poliitikasse IV. Elav Teadus. Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastus. Tartu 1934, lk. 22). Sotsiaaldemokraatide hulgas hoiakute muutumisest kõneldes tegi Laaman tähelepanekut, et August Rei eelistas Karl Kautsky kohaselt 1922. aastal proletariaadi valitsuse ideed proletariaadi diktatuuri mõistele (Ibid., lk. 36-37).

28 Rebassoo, Liina. Üleliiduline Välismaaga Kultuurisidemete Arendamise Organisatsioon ning vasakharitlaste Moskva-meelsuse kujunemine Eestis ja Prantsusmaal maailmasõdade vahelisel ajal. Magistritöö. Tartu 2013, lk. 5.

reaalset aatelist ühtsust pahempoolsete seas? Kas vaatlusaluseid parteisid saab marksismi kui üldistuse kaudu paremini lahti mõtestada? Kas vastuoksus mõõdukama ja radikaalsema ilmavaadete vahel polnud marksismi põhiprobleemiks, mis tegelikult sidus erisuguseid Karl Marxi interpretatsioone kokku? Alampeatükis „Tegelik mitmekesisus paikapidamatu abstraktsuse taga“ uuritakse tõlgitsustevahelisi erinevusi. Teises alampeatükis „Objektiivse järjepidevuse probleemid Karl Marxi ja tema tõlgendajate vahel“ on keskseks arutlemisteenaks objektiivse kontinueedi tuvastamise võimalikkus Marxi ning tema interpreteerijate vahel. Seega ei püüta otseselt rakendada eesti pahempoolsete uurimisel laiemaid kategooriaid. Ülesandeks seatakse eelkõige määratleda, kuivõrd põhjendatud on käsitletav lähenemisviis. Käesolev uurimistöö üritab vastata formuleeritud küsimustele ning pakkuda arutlemise käigus uudset ning relevantset analüüsi.

1934. aastal ilmunud ajakirjaniku Eduard Laamani tolelaegsete parteide ülevaates²⁹ on tähelepanu pööratud nende poliitilisele arengule muutuvast konjunktuurist sõltuvalt. Kuigi on vaadeldavas teoses vasakpoolsete tulevikunägemused korduvalt vaatluse all, ei moodusta need Laamanil omaette uurimisvaldkonda. Nõukogude ajalookirjanduses on möödunud protsesse käsitletud ülelihtsustatud skeemide alusel. Demokraatliku rahvavalitsuse kehtestamist ja selle asendamist kommunistide võimuga (1940) meeles pidades on Jüri Ant antud arengule kohandanud eesti pahempoolsete tegevust esimese iseseisvusperioodi jooksul.³⁰ Nendes murrangulistest sündmustes olevat EKP meisterlik võime ühendada proletariaadi ülddemokraatlikke püüdlusi sotsialistlike lõppeesmärkidega kulmineerunud. Sellise käsitusviisi puhul on minevikutegelaste tulevikukuvandid vaadeldud niivõrd, kuivõrd relevantne see paistis kõnealuse arengumustri raames. Abe Liebmani väitel oleks eesti kompartei pidanud 1920. aastate lõpus jätkama sidemeid sotsiaaldemokraatlike ametiühingutega töölisliikumise ühtsuse nimel. Liebmani sõnul „ei peetud kindlalt silmas“, et see tegelikult soodustaks kaugemas perspektiivis tööliklassi ühtsust.³¹ Niisugust hinnangut on õigustatud mh veendumusega sotsialistliku revolutsiooni

29 Laaman, Eduard. Erakonnad Eestis: sissejuhatus poliitikasse IV. Elav Teadus. Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastus. Tartu 1934.

30 Ant, Jüri. Demokraatia ja sotsialism – kommunistide lahutamatud võitluseesmärgid. Eesti Raamat. Tallinn 1980.

31 Liebman, A. EKP taktika võitluses ametiühingute ühtsuse eest aastail 1925-1929. – Eesti tööliklassi sotsiaal-majanduslik olukord ja klassivõitlus kapitalismi ajajärgul. Vastutav toimetaja Arumäe, H. Eesti NSV Teaduste Akadeemia. Tallinn 1987, lk. 179. Kaasautorina kirjutas ta veel näiteks 1967. aastal väljaantud ametiühingute käsitluses, et perioodil 1918-1940 juhtis EKP ametiühingute võitlust nõukogude võimu taaskehtestamise ja töörahva riigi loomise eest (Kuuli, O., Liebman, A., Saarniit, H. Töörahva riigi eest: Eesti ametiühingute võitlusest aastatel 1918-1940. Eesti Raamat. Tallinn 1967, lk. 4).

lõplikust võidust Eestis.³² Nende sündmuste loomulikkuse näitamiseks omistati 1940. aasta sündmuste etteaimamist proletariaadile varasemal ajal. Olaf Kuuli lõpetas 1987. aastal avaldatud artiklit väitega eesti tööliste valmistumisest 1930. aastate lõpus „otsustavaks rünnakuks kodanluse võimu vastu“.³³

Pärast taasiseseisvumist ilmunud teosed eesti pahemerakondadest esimesel omariikluse ajajärgul on üpris ülevaatlikud, jättes vasakparteide tulevikuvisionide põhjalikku analüüsi pakkumata. Kuuli keskendus oma vasakjõudude käsitluses³⁴ poliitilistele arengutele, mitte niivõrd nende parteide ideelisele komponendile. Mati Grafi töö³⁵ esitab samuti üldistavat käsitlust, kus on muu hulgas „parteide ideoloogia“ problemaatika autori enda tunnistusel hilisematele uurijatele jäetud.³⁶

Teise peatüki raames eeldab Marxi interpreteerijate aatellisse mitmekesisusse süvenemine teemas sätestatud ajaloolistest piiridest väljumist. Sellest tulenevalt kasutatakse nii Karl Marxi kui ka tema väidetavate jälgijate – Friedrich Engelsi,³⁷ Vladimir Lenini³⁸ jt – tekste. Argumentide ja oletuse kinnitamiseks või teistsuguste vaatepunktide esiletoomiseks viidatakse töös eelmise sajandi suurmõttelejate teostele. Nõnda pöörduakse vene filosoofi Nikolai Berdjajevi tekstidest koosnevale kogumikule „Venemaa saatus: artiklite Raamat“ (2007),³⁹ kus artiklis „Marksismi vastuolud“⁴⁰ ning läbi kogu raamatu leidub hulgaliselt relevantseid mõttearenguid marksismi temaatika kohta. Karl Popperi käsitus „Historitsismi viletsus“⁴¹ (1957) pakub käesoleva uurimuse jaoks kasulikku analüüsi, muu hulgas Marxi tulevikukäsitusest. Tuleviku problemaatikat on vaadelnud

32 Ibid., lk. 183.

33 Kuuli, O. Fašism ja proletariaadi klassivõitlus Eestis (1930-1940). – Eesti tööliklassi sotsiaalmajanduslik olukord ja klassivõitlus kapitalismi ajajärgul. Eesti NSV Teaduste Akadeemia. Tallinn 1987, lk. 201.

34 Kuuli, Olaf. Sotsialistid ja kommunistid Eestis 1917-1991. Tallinn 1999.

35 Graf, Mati. Parteid Eesti Vabariigis 1918-1934: koos eellooga (1905-1917) ja järellooga (1934-1940). Tallinna Pedagoogikaülikooli kirjastus. Tallinn 2000.

36 Ibid., lk. 10.

37 Engels, Friedrich. Ludwig Feuerbach und der Ausgang der deutschen klassischen Philosophie. – Marx, Karl und Engels, Friedrich. Ausgewählte Schriften. In zwei Bänden. Band II. Dietz Verlag. Berlin 1963, lk. 333-375.

38 Ленин, В. И. I конгресс Коммунистического Интернационала 2 – 6 марта 1919 г. Речь при открытии конгресса 2 марта. Тезисы и доклад о буржуазной демократии и диктатуре пролетариата 4 марта. Резолюция к тезисам о буржуазной демократии и диктатуре пролетариата. Заключительная речь при закрытии конгресса 6 марта. Издательство политической литературы. Москва 1987.

39 Бердяев, Николай. Судьба России: Книга статей. Эксмо. Москва 2007.

40 Ibid., lk. 332-350.

41 Popper, Karl R. The Poverty of Historicism. Routledge & Kegan Paul. London 1969.

Henri Lefebvre' raamatus „Sissejuhatatus modernsusse“⁴² (1962), mis tundub mitmes mõttes Popperi eelmainitud uurimusele reaktsioon olevat⁴³. Suuresti 1968. aasta rahutustele pühendatud saksa mõtleja Hannah Arendti teoses „Vägivallast“⁴⁴ (1970) sisalduvad väärtuslikud kommentaarid paljude töös püstitatud küsimuste seisukohalt – alates Marxi ideedest kuni tuleviku ettekujutamiseni.

Töös kasutatud marksismialastest käsitlustest on kõige silmatorkavam poola filosoof Leszek Kołakowsky kapitaalse uurimuse „Marksismi põhivoolud“ (1976) esimene köide „Rajajad“⁴⁵. Selles on põhjalikult esitatud Karl Marxi õpetust esile kutsunud mõtteline areng lausa aastatuhandete jooksul (alustades tähelepanekuga filosoofia poolt „müüdi vallast“ ülevõetud taotlusest ületada inimese piiratus läbi arusaamise eksistentsi terviklikkusest).⁴⁶ Marxi vaateid uurinud õpetlaste seas on teiste hulgas mainimisväärne ameerika politoloog Robert D. Tucker, kes vaatles oma teoses „Filosoofia ja müüt Karl Marxil“⁴⁷ (1961) muu hulgas tema tulevikukuvandit.

Üsna tavapärane antud teemade käsitluste puhul on viitamine Nikolai Berdjajevile või Karl Popperile. Nende ideed on tihtipeale representeeritud paraku mitte päris adekvaatselt või katkendlikult. Richard Sakwa kritiseerib vene kommunismi käsitamist vene messianismi uue vormina, omistades seda Berdjajevile.⁴⁸ Tegelikult vaatles Berdjajev vene kommunismi mõneti vastuoluliselt. Ühest küljest nägi ta nõukogude korras tõesti vene messianismi, osutades „Jumala kuningriigi“ poole püüdlemisega sobimatule keiserliku võimsuse taotlemisele enamlaste seas.⁴⁹ Teisest küljest pidas Berdjajev nõukoguderiiiki üldse vene messianismi moonutamiseks.⁵⁰ Tänapäeva filosoof Aleksandr Tshipko näib arvavat, et käsitletava vene mõtleja järgi käsitasid Marxi jälgijad oma

42 Lefebvre, Henri. Introduction to modernity: twelve preludes, September 1959 – May 1961. Translated by John Moore. Verso. London, New York 2011.

43 Tähelepanuväärne on igatahes, kuidas Popperi kriitiline suhtumine ühiskondlike protsesside samastamisse füüsilise keha liikumisega aegruumis (Popper 1969, lk. 113-114) põhimõtteliselt kordub tuleviku determineerituse kui etteantud trajektoorias liikuva objekti eitamises Lefebvre'il (Lefebvre 2011, lk. 203).

44 Arendt, Hannah. On Violence. Harcourt, Brace & World, Inc. New York 1970.

45 Kołakowsky, Leszek. Main Currents of Marxism: the founders, the golden age, the breakdown. Translated from Polish by P. S. Falla. W. W. Norton & Company. New York ja London 2005.

46 Ibid., lk. 12.

47 Tucker, Robert. Philosophy and Myth in Karl Marx. Second Edition. Cambridge University Press. London 1972.

48 Sakwa, Richard. Communism in Russia. An Interpretative Essay. Studies in European History. Palgrave Macmillan. Basingstoke (Hampshire), New York 2010, lk. 3.

49 Бердяев 2007, lk. 575.

50 Ibid., lk. 598.

maailmavaadet ainsa teadusliku ilmavaatena.⁵¹ Siin jätab aga Tsipko tähelepanuta Berdjajevi viitamist kommunistide arusaamale kõnesoleva saksa filosoofi teooria suhtelisusest⁵². Käesolev uurimus proovib objektiivsemalt kajastada vaatlusaluste suurmõttelejate tõekspidamisi.

Töös vaadeldavate Eestis 1918.-1934. aastail tegutsenud silmatorkavaimade vasakjõudude hulka on loetud sotsiaaldemokraadid,⁵³ kommunistid (Eestimaa Kommunistlik Partei ehk EKP) ja iseseisvad sotsialistid⁵⁴ (kasvas välja 1917.-1920. aastatel toimunud Eesti Sotsialistide-Revolutionääride Parteist). Vaatluse all on samuti lühiaegne Iseseisev Sotsialistlik Töölispartei (ISTP) ehk kommunistide kontrolliga rahulolematud isesotsid (1922-1925) ning 1926.-1930. aastail tegutsenud Eesti Tööliste Partei (ETP). Eesti Iseseisvat Pahempoolset Töölisparteid (EIPTP, registreeritud 1932. aastal⁵⁵; selle vara loeti Siseministeriumis „likvideerituks“ 1939. aastal⁵⁶) on samuti uurimuse käigus puudutatud. Valitud ajalõik algab murrangulise 1918. aastaga ning hõlmab demokraatia perioodi 1921.-1934. aastatel⁵⁷. Eesti vasakpoolsusele oli küll erilise tähendusega 1917. aasta, millal toimus silmapaistev tugevnemine, uute jõudude esilekerkimine, nende vaheliste lahkkelide ilmnemine jne. Kuid kõnealused arengud ulatuvad märksa kaugemasse minevikku, mistõttu oleks piiripanemine 1917. aastasse ebavajalikuks lahutamiseks. Uurimist väärib laiem küsimus, kuidas muutus tulevikupilt siinsete pahempoolsete hulgas just demokraatlikus Eestis enne parteide keelustamist.

51 Ципко, Александр. Сначала был коммунизм, а потом — фашизм. Наука и жизнь. № 7, июль 2011, lk. 53.

52 Бердяев 2007, lk. 345.

53 1925. aastal võttis endale Eesti Sotsiaaldemokraatlik Tööliste Partei (ESDTP) Eesti Sotsialistliku Tööliste Partei (ESTP) nimetust pärast mõnede iseseisvate sotsialistide ühinemist sotsiaaldemokraatidega (Graf 2000, lk. 236-237). Nimetuse teisenemisest hoolimata kasutatakse käesolevas uurimistöös sõna „sotsiaaldemokraadid“ antud partei tähistamisel.

54 1923. aastal sai Eesti Iseseisev Sotsialistlik Tööliste Partei (EISTP) Eestimaa Tööraha Parteiks ümber nimetatud (Kuuli 1999, lk. 39).

55 Eesti Iseseisev Pahempoolne Töölispartei likvideerimise kohta. ERA f. 14, n. 2, s. 1145, lk. 1, 3; Eesti Iseseisva Pahempoolse Töölispartei (asjas.) [avaldis põhikirja registreerimiseks; põhikiri]. ERA f. 14, n. 18, s. 32, lk. 6, 9.

56 Eesti Iseseisev Pahempoolne Töölispartei likvideerimise kohta. ERA f. 14, n. 2, s. 1145, lk. 1, 3.

57 Ago Pajuri 2003. aastal pakutud periodiseerimises on antud ajajärk nimetatud parlamentaarse demokraatia aastateks (Pajur, Ago. Eesti Vabariigi (1918-1940) ajaloo periodiseerimisest. Tuna. Ajalookultuuri ajakiri. Nr. 4. Tallinn 2003, lk. 143).

1. SOTSIALISTLIK ÜHISKOND KUI ÜLIM IDEAAL?

„... Püüdke tuleviku poole, töötage selle jaoks, lähendage seda, tooge sellest üle olevikku kõik, mida suudate üle tuua.“*

(tuleviku personifikatsioon pöördub Vera Pavlovna Kirsanova poole Nikolai Tšernõševski romaanis „Mida teha?“ (1863))

Sotsiaaldemokraadid, iseseisvad sotsialistid (eesti sotsialistid-revolutsionäärid), kommunistid, Eesti Tööliste Partei liikmed⁵⁸ ja iseseisvad pahempoolsed töölisparteilased⁵⁹ vaatlesid sotsialismi tuleviku ühiskonnakorraldusena. Kuid selleni jõudmisest ei järeldatud selgesõnaliselt inimkonna arengu ammendumist ehk n-ö ajaloolõppu. Sotsialismi on küll seostatud ideaali ning lõplikkuse mõistetega.⁶⁰ 1920. aastate alguses III Internatsionaali kongressile saadetud EKP aruandes leidub kompartei tegelase Hans Pöögelmanni pateetiline väide: „Sest viimase, otsustawa lahingu lähenemist kommunistlise lipu ja juhthüüete all organiseeritud proletariaadiga ette aimates püüab Eesti kodanlus kommunismuse taudi kõige jõuga ära hävitada“.⁶¹ Iseseisvate sotsialistide partei kirjeldamisel on samas vaimus väidetud: „ISP näol tekkis uue formatsiooni oportunism, mida välja juurides tormab eesti proletariaat viimasse ja otsustavasse lahingusse“.⁶² ESTP poliitik ning endine isesots Karl Oskar Freiberg eristas kümnendi lõpus kahte eesmärki: konkreetsemate poliitiliste ülesannete täitmist kodanliku süsteemi kontekstis ning võitlust

* Tšernõševski, N. G. Mida teha? Jutustusi uutest inimestest. Tõlkinud V. Daniel. Eesti Raamat. Tallinn 1979, lk. 341.

58 Eesti Tööliste Partei tegevuseprogramm ja 1^{se} Mai üleskutse. ERA f. 3330, n. 2, s. 1, lk. 1, 4.

59 Eesti Iseseisva Pahempoolse Töölispartei (asjas.) [avaldus põhikirja registreerimiseks; põhikiri]. ERA f. 14, n. 18, s. 32, lk. 2.

60 Pöögelmanni järgi pidi Nõukogude Venemaa hiljem jagunema „rahvuslistesse omaette kommunadesse“, mis vaba arengu raames vastaval maaalal „endid sel kujul tõeste kõige kõrgemale täiusele tõsta suudavad“ (Pöögelmann 1918, lk. 28). 1920. aastate esimesel poolel koostatud ESDTP dokumendis on sotsialistlik ühiskond nimetatud ideaaliks (ESDTP uue programmi kavand. ERA f. 4920, n. 1, s. 114, lk. 2, 15). Selles on veel öeldud: „sotsialistlikule ilmavaatele vastava ühiskondliku korra probleemi lõpulik lahendus võib olla ainult üleilmlise rahvaste föderatsiooni ulatuses“ (Ibid., lk. 15). 1928. aastal Eesti Tööliste Partei keskkomiteesse saadetud kirjas väitis üks liige: „Olen nõus võitlema /nagu kodanlus sõja ajal ütleb/. võidurika lõpuni ja see lõpp oleks töörahwa walitsus.“ (Saabunud kirjad organisatsioonidelt ja üksikisikuilt. Sooviavaldused parteiliikmeks astumiseks. Aprillis, 1928 a. toimuvast kongressist osavõtmise nõusolekud j. n. e. ERA f. 3330, n. 1, s. 5, lk. 47).

61 Eestimaa Kommunistliku Partei aruanded III Kommunistliku internatsionaali II, III ja IV kongressile. ERAF f. 27, n. 1, s. 548, lk. 5.

62 Eestimaa Kommunistliku Partei ettekanded ja aruanded III Kommunistliku Internatsionaali Täitevkomiteele. ERAF f. 27, n. 1, s. 606, lk. 27. Originaalis: «В лице НСП возник оппортунизм новой формации, изжив которую, эст. пролетариат ринется в последний и решительный бой.». Vrd Tucker 1972, lk. 230, kus Robert Tuckeri väitel soodustas Karl Marxi usk viimasesse lahingusse tema sukeldumist praktilisse revolutsioonilisse tegevusse.

„lõppsihi saavutamise, sotsialismi eest“. Freiberg täpsustas aga kohe, et tegelikkuses „siht on üks ja sama – töölisklassi huvide kaitse ja sotsialism“.⁶³

Teatud lõplikkuses sotsialismi juures oli niisiis nähtud pigem kurnamise ning eksploateerimise totaalset likvideerimist, mis ei pruukinud aga tähendada inimkonna üldise arenemise katkemist. Taotleti pigem teatud arenguastme saavutamist, mis võimaldaks tulevasi arenguvõimalusi. 1960. aastatel enda ning oma mõttekaaslaste vaadetest sotsialistliku korra kohta veel tsaarivastase tegevuse ajal jutustades tunnistas Karl Ast Rumor, et sotsialism pole „viimne ja kõige täiuslikum aste inimkonna arengus“. Ta uskus tollal, et antud ühiskorralduse raames „avanevad inimkonnale piiramata võimalused eneseteostuseks“.⁶⁴ Samasuguselt on Lev Trotski oma autobiograafias „Minu elu“ (1930) interpreteerinud bolševike võimuhaaramist inimkonna edasise arengu eeldusena.⁶⁵ Selle valguses on märkimisväärt Karl Marxi ja Friedrich Engelsi sarnane käsitus tööst kui töötegija eluprotsessi mh rikastamisest ning edasiarendamisest „Kommunistliku partei manifestis“⁶⁶ (1848). Robert Tucker kirjutas, viidates Marxi tõekspidamistele, et kommunistliku ühiskonna puhul on omand samuti möödapääsmatu (isegi kui see kannab kollektiivset iseloomu). Järelikult on kommunism mitte inimajaloo lõppseisund, vaid järgneva arengu eeldus.⁶⁷ See näib Immanuel Kanti inimühiskonna arengu käsitusse ulatuvat (essee „Idee üleüldisest ajaloost maailmakodanlikus sihis“ (1784)). Kanti järgi oli ilmariigi saavutamine mitte niivõrd inimarengu lõpppunkt, vaid järgmiste väljakutsete esilekerkimise eeltingimus. Kaugemat, abstraktsemat tulevikku puudutades jäid kõik esitatud ettekujutlused mõistagi ähmaselt ning lakooniliselt sõnastatuks.

Üsna keeruline paistab küsimus, mida on eesti pahempoolsetes tulevikukuvandites üleüldse kohasem eesmärgiks pidada. Sotsialismi puhul saab käsitletavat terminit kasutada meeles pidades, et see ei tähistanud selgelt inimkonna arengu ülimat seisundit ülaltoodud mõttes. Inimeksistentsil polegi kõnesolevate vasakpoolsete silmis tõenäoliselt mingit ontoloogilist lõppsihti, mingit konkreetset ja eelnevast astmest selgelt eristatavat kõrgeimat seisundit. Eesmärgi mõistet on niisiis paikapidav kasutada eelkõige kitsamas poliitilises

63 Loengute kavad ja konspektid. ERA f. 87, n. 1, s. 19, lk. 18.

64 Ast Rumor, Karl. Aegade sadestus: olusid, iseloomustusi, hinnanguid. Mälestusteraamat. Eesti Raamat. Tallinn 2004, lk. 351.

65 Троцкий, Лев. Моя Жизнь. Вагриус. Москва 2001, lk. 568.

66 Marx und Engels 1963, lk. 37.

67 Tucker 1972, lk. 160.

kontekstis, kaugest tulevikust abstraherudes ehk kaasajal parima ühiskondliku korra ettekujutamise valguses.

Samas võib öelda, et vasakpoolsete hulgas seatud sihid jne jäid niikuinii ähmasteks: kauged on vältimatult abstraktsed ning lähedased kipuvad olevikuga loomulikult moel kokku sulanduma. Viimasel juhul jätab sotsialismist kõnelemine pigem toimuvate protsesside kommenteerimise või konstateerimise, mitte niivõrd tuleviku konstrueerimise muljet. Üheks näiteks on silmapaistva isesotsi Martin Bleimanni 1921. aasta aprillis EISTP teisel kongressil tehtud väide eesiseva revolutsiooni majanduslike eelduste kehtimisest kaasajal, mille „aluseid“ ei ole kõiksugused takistused suutelised kahjustama.⁶⁸ Ilmekas näide on veel Freibergi tähelepanek, et „minimaalse küpsuse aste on juba saavutatud mõõduandvais mais“. Sellest johtuvalt oli tema arvates sotsialistliku ühiskonnakorralduse teostamine vastavate jõudude võimuletuleku küsimuseks.⁶⁹

Saksa mõtleja Hannah Arendt eristas legitiimsust (*legitimacy*) ja õigustust (*justification*), kus esimene rajaneb apelleerimisel minevikule ning teine tähendab mõne tulevikueesmärgiga suhestumist. Arendt järeldas sellest, et mida kaugemas tulevikus asub taotletav eesmärk, seda põhjendamatum on õigustus kaasajal.⁷⁰ Samas võib kaugem eesmärk erilist atraktiivsust omada inimeste silmis. Kui sõnastatud siht esineb nende väidetavate baasväärtuste (võrdsus, vabadus vm) realiseerimisena, saavad massid ennast sellega tõenäoliselt kergelt suhestada. Siis on kaugel tulevik niisama selgelt seotud kaugel minevikuga kui ka olevikuga.

Nagu on tabavalt näidanud François Furet', hämarate ideaalide realiseerimise potentsiaal on tulevikus ebamäärane ja selles mõttes ammendamatu. Käsitletava prantsuse mõtleja seisukohalt võib sotsialismi kehtestamisega kaasnev täieliku vabaduse, võrdsuse, külluse jm saavutamine tähendada ühelt poolt teatud lõplikkust, teisalt aga piiramatut edasist arengut. Furet' väitel tekitavad absoluutse vabaduse ning võrdsuse lubadused kuristikku inimootuste ning ühiskonna tegeliku võime vahel neid rahuldada. Sellest ta järeldas võimatust tagada absoluutset rahuldatust, millest omakorda johtub lõplikkuse mõiste eitamine.⁷¹ Nõnda on siin tegemist teatud paradoksiga. Mõlemad eeltoodud

68 Eesti Iseseisva Sotsialistliku Tööliste Partei II Kongress, 1., 2. ja 3. aprillil 1921 a. ERA f. 949, n. 2, s. 42, lk. 6 (pöördel).

69 Loengute kavad ja konspektid. ERA f. 87, n. 1, s. 19, lk. 19.

70 Arendt 1970, lk. 52.

71 Furet 1999, lk. 15.

tendentsid ilmnesis erineval moel eesti pahempoolsetes visioonides tulevasest maailmast (Karl Asti näol isegi ühe poliitiku mõttemaailma raames).

Kuigi jäi sotsialismikuvand 1918.-1934. aastatel püsima kõnealuste vasakparteide dokumentides, allus see muutuvale poliitilisele kliimale. Üsna markantseks näiteks on muutunud olustiku otsene seostamine eesmärkide tõstatamisega 1918. aastal Pöögelmanni poolt. Sisepoliitilise olukorra stabiliseerimist konstateerides innustas ta uusi eesmärke püstitama ja selgitama.⁷² Ümbruskonna muutused võisid tuua ka mitte niivõrd kuvandite korrigeerimist, kuivõrd teatud mõttearengutest loobumist ja uute formuleerimist. Tulevikukuvandid ei pruukinud niisiis moodustada isegi ühe poliitiku puhul ühist ajas muutumatut tervikut, mis vastaks samale pidevalt arenevale olustikule.

Tähelepanuväärselt omasid sotsialistliku ühiskonnakorralduse kuvandid vasakpoolsete hulgas ka teatud minevikukesksust. 1918. aastal (veel enne Eesti vabariigi väljakuulutamist) rõhutas siinsete esseeride keskkomitee seitsesada aastat kestvat ja võõrvõimust tingitud omariikluse puudumist, taotledes nõnda tagasipöördumist teatud minevikuseisundile.⁷³ Eraldi vaatlemist vääriks küsimus, kuivõrd võimalik oli sellele nägemusele Carl Robert Jakobsoni romantistliku hoiaku mõju eesti rahva valguse ajast (1868. aastal peetud kõnes), milles oli esiaeg kujutatud eestlaste vaba rahva ajastuna. Kusjuures võis eesti sotsialistide-revolutsionääride uskus Nõukogude Venemaa valmidusse Eesti omariiklust toetada⁷⁴ kajastuda Jakobsoni lootus vene keisri abile rahvusliku liikumise edendamisel. Sarnaselt näib idanaabri käsitlemine Eesti „puutumatuses“ kaitsjana esseeride seas⁷⁵ peegelduvat tsaari õhutamises baltisakslaste vastu Jakobsoni poolt. Sellele vaatamata tuleb silmas pidada Venemaa üleoleva suhtumise Eestisse korduvat täheldamist sotsialistide-revolutsionääride vaatlusaluses dokumendis, mis ei sobi kõnesoleva rahvusliku ärkamisajastu suurkuju tõekspidamistega kokku.

Minevikukesksus avaldus samuti 1921. aastal toimunud EISTP kongressil Hans Kruusi formuleeritud taotluses sotsialismi taaskehtestada.⁷⁶ Antud väite puhul apelleeris Kruus tõenäoliselt mingites ringkondades asetleidnud nostalgiale nõukogude võimu järele aastail 1917-1918 (enamlaste võim) ja 1918-1919 (Eestimaa Tööraha Kommuun), mille

72 Pöögelmann 1918, lk. 8.

73 Eesti Töövabariik. Eesti Sotsialistide-Rewolutsionääride Partei märgukiri Eesti iseseiswuse küsimuses. Kokku seadnud Gustav Suits. Töö ja Wõitlus. Tallinn 1918, lk. 4.

74 Ibid., lk. 13.

75 Ibid., lk. 11.

76 Eesti Iseseisva Sotsialistliku Tööliste Partei II Kongress, 1., 2. ja 3. aprillil 1921 a. ERA f. 949, n. 2, s. 42, lk. 1.

mälestused olid veel värsked. Hoolimata orientatsioonist minevikule jäi kehtinud nõukogude korra tähtsusele määravaks kõnealuse kuvandi raames siiski selle suhe sotsialistliku tulevikuga.

1.1. Riigiinstitutsiooni roll tulevikukuvandites

Tulid!.. Kes? – mina, kümned, tuhanded, organisatsioon, partei, võim.
Võtsime vastutuse ära. Tassisime selle taredest, kasarmutest siia,
selle igipõlistesse elupaikadesse, neetud paleesaalidesse.*

(*Kommunist vestluses Julio Jurenitoga*
Ilja Ehrenburgi romaanis „Julio Jurenito“ (1922))

Kõnesolevad parteid pürgisid poliitilise võimu poole Eestis, mis tingis riigi tunnistamist inimeste suhteid reguleerivaks institutsiooniks kapitalismijärgses ühiskonnas (vähemalt esialgselt – proletariaadi diktatuuri kujul). Sotsiaaldemokraatide puhul soosisid seda veel osalemine Eesti vabariigi loomisel ja kaasaegse Eesti demokraatliku korra tunnustamine. Teiste faktorite seas oli nt Freibergi (kui ESTP liikme) täheldus, et mida suuremat mõju avaldab riik majandussuhetele, seda kergemini teostub sotsialism.⁷⁷ Tema järgi on riik võimule pääsenud sotsialistidele vajalik „kui valitseva klassi võimuvahend ja kui elu korraldav aparaat“.⁷⁸ 1927. aastal sõnastas sotsiaaldemokraatide teoreetik Mihkel Martna veendumust, et ainult „suur rahvusriik“ on võimeline varasid õiglaselt jaotama.⁷⁹

Mainimist väärib selle valguses asjaolu, et III Internatsionaali esimesel kongressil 1919. aastal pidas Vladimir Lenin riigi kui sellise kõrvaldamist oma kõikide mõttekaaslaste ülesandeks.⁸⁰ Siin aga kõneles ta kaugemast tulevikust, apelleerides arvatavasti inimeste üldisele skeptitsismile riigivõimu ja bürokraatia suhtes. Pöögelmann rääkis eelneval aastal esitatud visioonis detailsemalt ühistest töökommuunidest, kus üheainsa klassi võim (ehk tema terminoloogia järgi poliitiline võim) on ära kaotatud töölisklassi diktatuuri saavutamise tagajärjena.⁸¹ Sellele vaatamata pidi töökommuunide toimimine rahvusvaheliste mõjukeskuste („keskkohad“) kui majanduslikke suhteid reguleerivate institutsioonide kompetentsis olema⁸². Kusjuures Pöögelmann eitas resolutselt ühise töökommuuni riiklikku staatust.⁸³

Samal, 1918. aastal võib leida silmatorkavalt teistsuguseid kuvandeid tuleviku töölisriigist – isegi üheainsa teksti sees. Kohalike esseeride partei keskkomitee sõnastas

* Эренбург, Илья. Необычайные похождения Хулио Хуренито и его учеников. Юридическая литература. Москва 1989, lk. 150.

77 Loengute kavad ja konspektid. ERA f. 87, n. 1, s. 19, lk. 18.

78 Ibid., lk. 19.

79 Ibid., lk. 29.

80 Ленин 1987, lk. 17.

81 Pöögelmann 1918, lk. 21.

82 Ibid., lk. 30.

83 Ibid., lk. 31.

märgukirjas „Eesti Töövabariik“ mitu varianti: muu hulgas Soome ning Eesti lepingualust reaalluniooni „kummagi rahvaesituse soovil ja rahvusvaheliselt kindlustatud rahvahääletamise eeldusel“⁸⁴ ning Eesti astumist osariiklikku vahekorda „Wenemaa demokraatlik-föderatiivse rahwusteriigiga, kui niisugune konstitueeritakse“⁸⁵. Viimasest nägemusest on aga distantseerutud,⁸⁶ eelistades selgelt muidugi sõltumatu Eesti töövabariigi peatset rajamist. Sotsialistid-revolutsionäärid taotlesid samuti rahvahääletuse läbiviimist Eestis tulevase tööriigi lõpliku kuju kindlaksmääramise eesmärgil.⁸⁷

Esseeridele sarnaselt tõstsid sotsiaaldemokraadid 1920. aastatel esile töölisriigi kehtestamist üksnes rahvaenamuse vabatahtlikul alusel,⁸⁸ pidades sotsialismi teostamise eelduseks võimalikult suurema rahvahulga kaastööd⁸⁹. Aastakümne alguses oli tulevane töölisriik esitatud neil vabatahtliku ülemaailmse föderatsioonina erilise rõhuga nõukogude kommunismi vägivalla eitamisele ning truudusele Eesti demokraatlikule korrale ja iseseisvusele. Siinse proletariaadi osalemisele Eesti vabariigi rajamises ning rahvaste enesemääramisõigusele on samuti viidatud.⁹⁰ Freiberg käsitas ühes Eesti Sotsialistliku Tööliste Partei tekstis taotletava demokraatia ühe elemendina parlamentarismi, organiseerimisvabadust, mõttevabadust jm.⁹¹

Nagu on näha, ei seisne erinevused riigi käsitlemisel vasakjõudude seas mitte üksnes selle kujus, vaid ka selle vajalikkuses. Eesti sotsialistide-revolutsionääride jaoks ei esinenud riik 1918. aastal enne iseseisvuse saavutamist üksnes tulevase ühiskonna ühe omadusena – see oli aastasadade jooksul võõrvõimu poolt mahasurutud põlisõiguse taastamine⁹². Nõnda lisandub Eesti töövabariigi kehtestamisele teatud moraalne aspekt. Samas kirjutises on riigiinstitutsioon vaadeldud Soome ja Eesti kaksikvabariigi nägemuse puhul antud maade võimaliku ühisarengu kinnitamise vahendina.

Riigi taunimine Pöögelmanni tekstis omab samuti mitmesuguseid külgi. Eesti omariikluse vastasust põhjendas ta sellega, et maailmasõja tingimustes saab see niikuinii kaotatud.⁹³ Ta märkis veel, et võimalust Venemaast lahku lüüa pärast

84 Eesti Töövabariik 1918, lk. 11.

85 Ibid., lk. 10.

86 Ibid., lk. 10-11.

87 Ibid., lk. 6-7.

88 ESDTP uue programmi kavand. ERA f. 4920, n. 1, s. 114, lk. 14.

89 Loengute kavad ja konspektid. ERA f. 87, n. 1, s. 19, lk. 20.

90 ESDTP uue programmi kavand. ERA f. 4920, n. 1, s. 114, lk. 16.

91 Loengute kavad ja konspektid. ERA f. 87, n. 1, s. 19, lk. 19.

92 Eesti Töövabariik 1918, lk. 4.

93 Pöögelmann 1918, lk. 24.

Oktoobrirevolutsiooni ei kasutatud, piirdudes sisemise autonoomiaga.⁹⁴ Tõenäoliselt püüdis Pöögelmann pehmenada Eesti iseseisvuse hukkamõistu kommunistide hulgas, osutades tulevasele töökommuunistidele koosnevale maailmale, kus Nõukogude Venemaa ei oleks ainsaks mõjufaktoriks.⁹⁵ Mainimisväärt on Pöögelmanni nägemus, mille järgi võib eesseisva Eesti töökommuuni suunavaks keskuseks esineda Peterburi, Moskva või Berliin.⁹⁶

Üks ja sama protsess või sündmus võis olla erinevate vasakerakondade seas lausa vastandlikult interpreteeritud, mis tagas samuti vasturääkivaid hoiakuid tulevase riigi suhtes. Näiteks esimene maailmasõda oli vastavil aastail ühest küljest käsitatud kui sotsialismi saavutamist soodustav nähtus. Eesti Sotsialistide-Revolutsionääride Partei keskkomitee kasutas käivat ilmasõda argumendina Eesti töövabariigi väljakuulutamiseks, väites: „Küllalt on Eesti rahva pojad maailma sõjas ohwrid toonud asja eest, mis mitte nende oma ei ole olnud.“⁹⁷ Pöögelmanni sõnul näitas ilmasõja kulgemine ja selle suurenev ulatus maailmas talle ning tema mõttekaaslastele rahvusvahelise revolutsiooni ja seega sotsialistliku ühiskonnakorra lähenemist.⁹⁸ Kuid teisest küljest, nagu oli eelpool öeldud, tuletas Pöögelmann sõjast esseeridele vastupidiselt Eesti vabariigi paratamatut hävingut selle väljakuulutamise juhul.

Vene semiootik Boriss Uspenski formuleeritud „kosmoloogiline mudel“ sündmuste tunnetamisel⁹⁹ saab väljendatud või sümboliseeritud loodud iga ajaloolise sündmuse käsitlemise puhul. Nagu vastaval ajaloo hetkel oletatakse, avab see kogu inimkonna või terve rahva saatuse jaoks uut ja tähtsat epohhi.¹⁰⁰ Taoline areng ilmnes arvatavasti sündmusterohketel 1917.-1918. aastatel Eesti ühiskonnas, kui muu seas kohalikud pahempoolsed tajusid uue ajastu algust.

Olemasoleva poliitilise süsteemi kaitset kui tulevase korra teostamise eeldust toetati vasakerakondades erinevate argumentidega. Sotsiaaldemokraatide hulgas usuti, et

94 Ibid., lk. 25.

95 Ibid., lk. 29.

96 Ibid., lk. 30.

97 Eesti Töövabariik 1918, lk. 4. Teiseks mõjuteguriks võis olla 1917. aastal läbiviidud Eestimaa ja Liivimaa ühendamine ainsasse kubermangusse, mis toimus esseeride juhi Aleksandr Kerenski valitsuse ajal.

98 Pöögelmann 1918, lk. 12-13.

99 Boriss Uspenski eristab sündmuste tunnetamisel „ajaloolist teadvust“ ja „kosmoloogilist teadvust“. Kui esimene eeldab toimunu hindamist tuleviku vaatenurgast, siis teise kohaselt on sündmused seostatud mõne esialgse seisundiga (Uspenskij 1991, lk. 18-19). See haakub eelnevalt mainitud Hanna Arendti kontseptsiooniga.

100 Uspenskij 1991, lk. 43, viide 28.

rahvusvahelise suhtluse edendamise kõrval soodustas kapitalism eriti rahvuslikku kultuuri.¹⁰¹ Esimene maailmasõda kõrvaldas nende sõnul „etnograafiliselt ühtluseta suurriigid, tekitades uusi rahvusriike. Allaheidetud asumaade rahvaste juures kõvenes iseseisvuse liikumine.“¹⁰² Ilmselgelt on siin vihjatud muu seas Eesti omariikluse saavutamisele 1918. aastal. Kahekümnendate viimasel poolel avaldatud Eesti Tööliste Partei programmis on väidetud, et „praegusel ajal pakub demokraatlik vabariik kõige avaramaid võimalusi töötava rahva võitluseks oma elujärje parandamise eest ning moodustab kõige kindlama aluspõhja ja lähtekoha sotsialismi kättevõitmiseks“.¹⁰³ Sellest johtuvalt nõudis ETP „rahvavalitsuse järjekindlat teostamist riigis ja kogukondades“.¹⁰⁴ Järelikult oli kõnealuses parteis riik käsitatud kodanikuõiguste maksmapaneku ning nende üle järeelvalve teostamise institutsioonina.

Kehtiva süsteemi toetamine sotsiaaldemokraatide seas¹⁰⁵ süvenes pärast detsembrimässu, kui ühes ESTP tekstis osutati vajadusele astuda demokraatia kaitsesele pärast 1924. aastal kommunistide poolt korraldatud ülestõusu. Demokraatia kaitsmise vajadust tundsid kõige teravamalt ära antud kirjatüki järgi just sotsiaaldemokraadid.¹⁰⁶ See kajastus samuti 1925. aastal liikme Oskar Gustavsoni väites ühinemiskongressil sotsiaaldemokraatidega, kui ühisprogrammis taotles ta „revolutsioonilise sotsialismi teostamist“ mitte väljendada detsembrimässujärgses olukorras.¹⁰⁷ Sama liin jätkus 1926. aastal trükist ilmunud dokumentides: Freibergi kohaselt pakkus „demokraatlik vabariik“ töötavale rahvale kõige laiahaardelisemaid võimalusi elutingimuste parandamise valdkonnas.¹⁰⁸ Kapitalistliku maailma ettemääratud krahhi mõiste ilmnes päris paljudel juhtudel. Paul Abramson rääkis iseseisvate sotsialistide teisel kongressil lõogist kapitalismile esimese maailmasõja tagajärjena, mille kahju see polevat suuteline ületama.¹⁰⁹ Taolises võtmes tegi Bleimann samal üritusel tähelepanekut olemasoleva süsteemi vältimatult jätkuva hääbumise kohta.¹¹⁰ ESTP kirjutises „Majanduskriis,

101 ESDTP uue programmi kavand. ERA f. 4920, n. 1, s. 114, lk. 11.

102 Ibid., lk. 12.

103 Eesti Tööliste Partei tegevuseprogramm ja 1^{se} Mai üleskutse. ERA f. 3330, n. 2, s. 1, lk. 1.

104 Ibid.

105 ESDTP uue programmi kavand. ERA f. 4920, n. 1, s. 114, lk. 16.

106 Loengute kavad ja konspektid. ERA f. 87, n. 1, s. 19, lk. 11.

107 ISTEP III (VI) Kongressi materjalid. ERA f. 1747, n. 4, s. 44, lk. 7.

108 EST Partei programm, põhikiri, partei registreerimise materjal. ERA f. 87, n. 1, s. 3, lk. 18 (pöördel).

109 Eesti Iseseisva Sotsialistliku Tööliste Partei II Kongress, 1., 2. ja 3. aprillil 1921 a. ERA f. 949, n. 2, s. 42, lk. 6.

110 Ibid., lk. 6 (pöördel).

reaktsioon ja töölisnaine“ on hiljem samas vaimus väidetud, et kapitalismis sisalduvad vastuolud viivad ometi selle lõpule.

1.2. Kapitalismi ja sotsialismi järjepidevuse probleem: muutmine või ärahävitamine?

Filosoofid on maailma ainult mitmeti *seletanud*,
kuid asi seisab selles, et teda *muuta*.^{*}
(Karl Marxi XI tees Ludwig Feuerbachi kohta)

Ebaselge on mitte ainult sotsialism kui poliitiline eesmärk, vaid tihtipeale ka selleni jõudmise vahendid. Ühes ja samas sotsiaaldemokraatide kirjatükis 1920. aastate algul on vägivald peetud ühelt poolt sotsialistliku ühiskonna teostamisel vastuvõtmatuks,¹¹¹ teisalt on „verine kodusõda“ esile toodud kui klassivõitluse üks võimalikke ilminguid.¹¹² Teatud ebakindlusele sotsialismi kehtestamise vahendite küsimuses on vihjatud 1926. aasta Eesti Sotsialistliku Tööliste Partei põhikirjas¹¹³ ja selle venekeelses variandis¹¹⁴ (üheks tegevussuunaks on peetud võimalike teede otsingut, millega on tunnistatud kindla plaani puudumine). See asjaolu kinnitab sotsiaaldemokraatide varem väljendatud skeptilist suhtumist neisse elanikesse, kes „asuvad kodusõja abil teostatava sotsiaalse revolutsiooni suhtes kahtleval seisukohal, kuna ei ole teada tagajärjed (ühiskonna uueksloomine või hukkumine)“¹¹⁵.

Suure pingena pahempoolsetes tulevikuvisionides on alati esinenud küsimus, kuivõrd on sotsialismi teostamine ette määratud ühiskondlikest seadustest ning kuivõrd on see mõjutatud kaasaegsest initsiatiivist. Mõlemad seisukohad olid nähtavasti omamoodi kasulikud. Ühest küljest võimaldas sotsialismi kehtestamise paratamatus hoiduda suure tähenduse omistamast kapitalismi ajutisele tugevnemisele. Teisest küljest oli laiahaardelise kaasaegse aktiivsuse innustamine mõistagi kõikide parteide huvides.

Kapitalistliku maailma ettemääratud krahhi mõiste ilmnes paljude vasakpoolsete kirjutistes. Paul Abramson rääkis iseseisvate sotsialistide teisel kongressil lõogist kapitalismile esimese maailmasõja tagajärjena, mille kahju polevat see suuteline ületama.¹¹⁶ Taolises võtmes osutas Bleimann samal üritusel kodanliku süsteemi vältimatult

* Engels, Friedrich. Ludwig Feuerbach ja klassikalise saksa filosoofia lõpp. Lisa: KARL MARX. Teesid FEUERBACHI kohta. Eesti Raamat. Tallinn 1969, lk. 60. Märkimisväärselt on Karl Marxi vaadete käsitlemisel viitamine XI teesile Feuerbachi kohta üldlevinud tavaks. Selle eri käsitlusviiside kohta vt LISA. Erinevad lähenemisviisid XI teesi Feuerbachi kohta Karl Marxi vaatllemisel.

111 ESDTP uue programmi kavand. ERA f. 4920, n. 1, s. 114, lk. 13-14.

112 Ibid., lk. 9.

113 EST Partei programm, põhikiri, partei registreerimise materjal. ERA f. 87, n. 1, s. 3, lk. 2, 21.

114 Ibid., lk. 10.

115 ESDTP uue programmi kavand. ERA f. 4920, n. 1, s. 114, lk. 10-11.

116 Eesti Iseseisva Sotsialistliku Tööliste Partei II Kongress, 1., 2. ja 3. aprillil 1921 a. ERA f. 949, n. 2, s. 42, lk. 6.

jätkuvale hääbumisele.¹¹⁷ ESTP kirjutises „Majanduskriis, reaktsioon ja töölinaine“ on hiljem samas vaimus väidetud, et kapitalismis sisalduvad vastuolud viivad ometi selle lõpule.¹¹⁸

Sotsialismi paratamatust realiseerimisest aga ei järeldatud passiivsust, mida on ka korduvalt toonitatud. Hoolimata Eesti tuleviku täielikust sõltuvusest rahvusvahelisest poliitikast tuli Pöögelmanni järgi töölistel kodanlusele aktiivset vastupanu osutada ja mitte passiivselt välist sekkumist oodata.¹¹⁹ 1920. aastal Kolmanda Internatsionaali juhtkonnale kirjutatud tekstis assotsieeris kommunistide üks peategelasi Viktor Kingisepp Hans Kruusi „fatalisti“ kujuga, omistades talle arusaama kapitalistliku korra kehtestamisest proletariaadi poolt kui kaasaegsetes poliitilistes tingimustes vältimatut stsenaariumit.¹²⁰ Samalaadne sõnastus ilmub ka 1921. aastal Kominterni III kongressile saadetud EKP aruandes, kus EISTP on süüdistatud hoiakus revolutsiooni „fataalsest paratamatusest“. ¹²¹ Seda on seostatud passiivsusega ning vastandatud Internatsionaali revolutsioonilisele sõnumile.¹²² 1921. aastal väitis Abramson, et vaatamata selle sõltuvusele üldisest kapitalismi arengust ei pea töölisklass võtma „alles siis võimu oma kätte, kui kapit. niikaugele jõudnud“. ¹²³

Eesti Sotsialistlik Tööliste Partei võttis sel kümnendil ette evolutsionistlikku tendentsi revolutsionistlikuga kooskõlastada. Freiberg kõneles kaasaegsest sotsialistlikust õpetusest kui tahte ning vältimatuse sünteesist, kus olud – „ühiskondlik toormaterjal“ ehk piisavalt küps kapitalistlik majandus ning töölisklass kui „[h]auakaevaja“ – on niisama tähtsad kui proletariaadi tahe. Viimane on aga määratletud ähmaselt kui „sotsialismi teadvus“. ¹²⁴ Oletatavasti polnud see siiski tühi sõna: Freibergi väitel ei varise kapitalism iseenesest kokku, ¹²⁵ millega osutas ta tõenäoliselt kaasaegse aktiivsuse tähtsusele.

Pinget ettemääratuse ja tahte vahel on nähtud samuti kommunismis. Richard Sakwa käsitleb vene kommunismi teket tinginud faktoritena „voluntarismi“ (aktiivne osalemine

117 Ibid., lk. 6 (pöördel).

118 Loengute kavad ja konspektid. ERA f. 87, n. 1, s. 19, lk. 24.

119 Pöögelmann 1918, lk. 8-9.

120 Eestimaa Kommunistliku Partei ettekanded ja aruanded III Kommunistliku Internatsionaali Täitevkomiteele. ERAF f. 27, n. 1, s. 606, lk. 22. Originaalis: «Если же Г. Круус ныне вместо самокритики становится в позу фаталиста».

121 Eestimaa Kommunistliku Partei aruanded III Kommunistliku internatsionaali II, III ja IV kongressile. ERAF f. 27, n. 1, s. 548, lk. 15. Originaalis: «Пролетарскую революцию независимые предпочитают изображать как фатальную неизбежность».

122 Ibid.

123 Eesti Iseseisva Sotsialistliku Tööliste Partei II Kongress, 1., 2. ja 3. aprillil 1921 a. ERA f. 949, n. 2, s. 42, lk. 6.

124 Loengute kavad ja konspektid. ERA f. 87, n. 1, s. 19, lk. 18.

125 Ibid., lk. 20.

ajaloolises protsessis vaatamata sotsiaalmajandusliku arengu tegelikule tasemele) ning historitsismi (ettekujutus sotsialismi determineeritusest, mistõttu sisaldab inimmeeviku viheid vajaliku ühiskondliku ning poliitilise korralduse kohta). Nende kõrval eristab ta veel determinismi kui veendumust lõpliku seisundini jõudmises majandusliku arengu tulemusena.¹²⁶ Taolist käsitusviisi näib kinnitavat Lev Trotski autobiograafias „Minu elu“ (1930) sõnastatud kontseptsioon Oktoobrirevolutsiooni tingitusest mitte üksnes latentsetest ajaloolistest seaduspäradest, vaid ka „tõusnud ja metsikutest esivanematest päritud haistmistest“.¹²⁷ Sarnaselt seisnes eksistentsialist Nikolai Berdjajevi seisukohalt „vene revolutsiooni“ peamine tähendus selles, et see äratas ning vabastas „vene rahva jõudusid“.¹²⁸

Kommunistide tulevikukuvandite kohaselt olid kapitalistlik olevik ja sotsialistlik tulevik esitatud tihtipeale olemuslikult, fundamentaalselt erinevate süsteemidena. Pöögelmann on kindlalt väitnud, et ilmasõjast tingitud tulevane revolutsioon „kapitalistlike korra ära hävitab ja selle asemele uue, sotsialistlike, ühiskonnakorra loob.“¹²⁹ Tal leidub kodanliku süsteemi purustamise selgemat sõnastust: „kohutawas „viimases kohtupäewas“, kus aastasadasid ja tuhandeid kurnatud ja piinatud rahwahulgad otsustawalt lõpuarweid peawad oma metsikute rõhujatega ja wägistajatega, kus – wana laulusalmi järele – „tules peab minema kõik maa ja taewas hukka“ – töörahwa rewolutsionitules – kapitalistide, kodanluse taewas ja maa“.¹³⁰ Teisi sõnu, uus ühiskond kasvab Pöögemanni järgi välja mitte kapitalismist, vaid, piltlikult öeldes, kapitalismi hävitavast tulest.

Kahe ühiskonnakorralduse vahelise vastuolu esitamist tuleviku ja oleviku, headuse ning kurjuse lõpliku konfliktina on näha ka isesotside tekstides. Abramson rääkis 1921. aastal romantistlikus vaimus kaasaegsest võitlusest „elu ja surma pääle wana kapitalistliku korra ja uue sotsialistliku ilmakorra wahel“¹³¹. Kapitalismist lahtisaamisele kui sotsialistliku ühiskonna kehtestamise tingimusele viitab samuti vaatlusaluse tegelase

126 Sakwa 2010, lk. 32-33.

127 Троцкий 2001, lk. 329. Vrd Лотман, Ю. М. Культура и взрыв. Гнозис. Москва 1992, lk. 37, kus nõukogude semiootik Juri Lotman osutas loomingulise inspiratsiooni käsitamisele kõrgeima pingena, mis rebib inimest loogika sfäärast välja ennustamatu loomingu valdkonda.

128 Бердяев 2007, lk. 631.

129 Pöögelmann 1918, lk. 20.

130 Ibid., lk. 32.

131 Eesti Iseseisva Sotsialistliku Tööliste Partei II Kongress, 1., 2. ja 3. aprillil 1921 a. ERA f. 949, n. 2, s. 42, lk. 6.

järgmine väide: „Sest üks ja sama [ü]lesanne on meil – kapitalistlike korra asemele püüda luua uut ilmakorda.“¹³²

Kui kommunistide ning iseseisvate sotsialistide tulevikuvision nõudis olemasoleva kodanliku ühiskonnakorralduse hävitamist ja uuega asendamist, kutsusid sotsiaaldemokraadid üles kehtivat süsteemi muutma. Seetõttu eeldasid nad selgemat kontinuiteeti kapitalismi ning sotsialismi kui kahe arenguastme vahel. Antud erinevust on üldisemas ajaloolises kontekstis täheldanud nt semiootik Juri Lotman oma teoses „Kultuur ja plahvatus“ (1992), kelle sõnul lahkneb ettekujutus sotsialismi tekkimise võimatusest kapitalismi raames „lääne sotsiaaldemokraatia ideedega“.¹³³

Majandusliku planeerimise kehtestamine ning selle tagajärjel erakapitalistliku võistluse kaotamine johtus 1920. aastate algul kirjutatud sotsiaaldemokraatide uue programmi kavandi järgi nõudmisest kodanlik kord sotsialistlikuks muuta.¹³⁴ Samas kirjutises on veel täheldatud sotsiaaldemokraatia valmistumist „kapitalistliku ühiskonna ümberloomiseks klassiteadliku organiseeritud tööliskonna läbi“ rahvusvahelisel tasandil.¹³⁵ Kõnesolevas dokumendis on isegi väidetud, et tööliste edukus on oma õiguste kindlustamisel mõju avaldanud kodanlikule korrale.¹³⁶ Järjepidevusele kapitalismiga osutades nimetas 1920. aastate teisel poolel Freiberg kaasaegset demokraatiat „töölisdemokraatia“ vajalikuks lähtekohaks¹³⁷.

Evolutsioonilise ja revolutsioonilise arengutee pooldajate vahelist konflikti võib ümber sõnastada küsimuseks: kas inimeksistentsi valitsevatest seaduspäradest saab tuletada tulevikku ning allutada sellele kuvandile kaasaegset tegevust? Või teisi sõnu, kas areng allub tulevikus saavutatavale seisundile või kas see seisund ise allub ettemääratud seaduspärasele ajalookulule? Karl Popper omistas „Historitsismi viletsuses“ (1957) historitsistidele kujutlusvõime puudumist, tuues esile usku muutuste kindlasse ja determineeritud käiku, millest väljapoole on nad suutmatud vaatama.¹³⁸ Eesti vasakparteide kohta saab tõesti öelda, et nende ajaloonägemus omas teaduslikkuse värvingut ning järelikult mõningat pretensiooni absoluutsusele. See ilmneb eelmainitud

132 Ibid., lk. 5 (pöördel).

133 Лотман 1992, lk. 268.

134 ESDTP uue programmi kavand. ERA f. 4920, n. 1, s. 114, lk. 8. Kodanliku süsteemi „ümberruutmist“ sotsialistlikuks on rõhutatud ka edaspidi (Ibid., lk. 16).

135 Ibid., lk. 14.

136 Ibid., lk. 9-10.

137 Loengute kavad ja konspektid. ERA f. 87, n. 1, s. 19, lk. 20.

138 Popper 1969, lk. 130. Sellises kujutlusvõime nappimises seisnebki Popperi järgi antud teose pealkirja tähendus.

ennustuslikes väidetes kapitalismi paratamatust krahhist. Siiski kohandasid poliitikud oma tulevikuvisioone (ootamatult) muutuva olustikuga, mistõttu ei saa tulevikukuvandite uurimisel käsitada neid raudsete dogmadena.

1.3. Tulevikukuvandite rahvusvaheline dimensioon

Proletariaadi võim kiirendab nende [rahvusliku eraldatuse
ja rahvaste vastandlikkuste] kadumist veelgi.
Vähemasti tsiviliseeritud maade jõupingutuste ühendamine
on proletariaadi vabanemise esimesi tingimusi.*
(Tsitaat Karl Marxi ja Friedrich Engelsi teosest
„Kommunistliku partei manifest“ (1848))

Kõikidel vaadeldavatel pahempoolsetel tulevikukuvanditel oli rahvusvaheline aspekt.¹³⁹ Oletatavasti asus iga visiooni kohaselt rahvusvahelise revolutsiooni raskuspunkt, avangard, Eestist väljaspool. Ühe ETP liikme kirjas partei juhile 1928. aastal on otseselt öeldud: „Eesti proletariaat praegusel kujul – arvame – on jõuetu midagi ettevõtma kui ta pole astund yhendusse rahvusvahelise töölisliikumisega.“¹⁴⁰ Sotsialismi kehtestamise olulisteks agentideks ülemaailmsel tasemel olid peetud industriaalsete lääneriikide tööliklass või nõukogude kommunistlik võim. Ühe tegurina esines samuti vastav poliitiline jõud kui selline. Näiteks sotsiaaldemokraatide seas leidis aset 1920. aastate alguses arusaam, et industriaalsete maade proletariaadi kõrval võimaldas sotsiaaldemokraatia enda tugev positsioon läänes selle aate esindajatel luua kapitalismijärgse ühiskonna eeltingimusi¹⁴¹.

Kõnealune mõttekäik erineb teiste vasakpoolsete usust tulevase postkapitalistliku maailma lahutamatusse seosesse idanaabriga. ETP keskkomitee innustas 1928. aastal vastavalt eesti tööliklassi soovile Nõukogude Liiduga majanduslepingut sõlmima.¹⁴² Kingisepp omistas 1920. aastal iseseisvatele sotsialistidele hukkamõistvalt Lääne vaatlemist eeskujuna.¹⁴³ Orientatsioon vene, nõukogude poliitilisele kogemusele nähtub samuti isesotside väidetest. „Vene revolutsioonist pääle on maailm astunud uude ajajärku“¹⁴⁴, ütles EISTP II kongressil Abramson. Samal 1921. aastal III Internatsionaali

* Marx, K., Engels, F. Kommunistliku partei manifest. Eesti Raamat. Tallinn 1981, lk. 54.

139 1932. aastal on Eesti Iseseisva Pahempoolse Töölispartei põhikirjas öeldud, et see „astub rahvusvahelisse läbikäimisse ja kokkulepetesse teiste samasihiliste töölisparteidega ja organisatsioonidega, kuiv[õ]rd see ei ole keelatud maksvate seadustega“ (Eesti Iseseisva Pahempoolse Töölispartei (asjas.) [avaldus põhikirja registreerimiseks; põhikiri]. ERA f. 14, n. 18, s. 32, lk. 2).

140 Saabunud kirjad organisatsioonidelt ja üksikisikult. Sooviavaldused parteiliikmeks astumiseks. Aprillis, 1928 a. toimuvast kongressist osavõtmise nõusolekud j. n. e. ERA f. 3330, n. 1, s. 5, lk. 77. Antud dokumendi autor taotles orientatsiooni kommunistidele.

141 ESDTP uue programmi kavand. ERA f. 4920, n. 1, s. 114, lk. 14.

142 Eesti Tööliste Partei tegevuseprogramm ja 1^{se} Mai üleskutse. ERA f. 3330, n. 2, s. 1, lk. 5 (pöördel).

143 Eestimaa Kommunistliku Partei ettekanded ja aruanded III Kommunistliku Internatsionaali Täitevkomiteele. ERA f. 27, n. 1, s. 606, lk. 25.

144 Eesti Iseseisva Sotsialistliku Tööliste Partei II Kongress, 1., 2. ja 3. aprillil 1921 a. ERA f. 949, n. 2, s. 42, lk. 6.

kongressile saadetud aruandes on väidetud, et enne omariikluse saavutamist moodustas Eesti Venemaaga ühte tervikut ega tule nüüd toime kui iseseisev rahvuslik üksus.¹⁴⁵ Kas saab aga tulevase sotsialistliku korra assotsieerimist nõukogudemaaga taandada n-ö vene orientatsioonile?

Antud seost on selgelt üle paisutatud. Eesti talupoegade tsaarimeelsuse ja kaasaegsete kommunistide venemeelsuse vahel kontinuiteedi nägemine¹⁴⁶ ei tundu olevat põhjendatud. Esimesel juhul on tegu rahvusliku liikumise paljude esindajate seas levinud hoiakuga, teisel aga vastupidi Eesti omariikluse eitamisega. Silmas tuleb samuti pidada, et enamlaste kehtestatud režiim oli suuresti eelnevale traditsioonilisele vene kultuurile ja elukorraldusele vastandatud, toimides üsna destruktiivselt nende suhtes.¹⁴⁷

Samas ei saa tõmmata siin selget piiri läänemeelsete sotsiaaldemokraatide ning idameelsete kommunistide vahele. Näiteks leidub Eesti esseeride hulgas 1918. aastal niida kui lääne orientatsiooni ilminguid. Viimane avaldub üleskutses pöörduda eelkõige Saksa töölisliikumise poole „Eesti rahwa waba riikliku enesemääramise ja sellega rahupoliitika toetamiseks Läänemere rannamail“. ¹⁴⁸ Tähelepanuväärselt on järgmise aastakümne algul ESDTPs osutatud sotsiaaldemokraatia ning kommunismi sama ideaali poole pürgimisele.¹⁴⁹ Sarnaselt tunnistas samal kümnendil hiljem Freiberg Nõukogude Liidu lähenemist sotsialismile.¹⁵⁰

Lääne orientatsioon ning nõukogudemeelsus väljendusid erineval moel ja erineval määral kommunistide, sotsiaaldemokraatide ning iseseisvate sotsialistide seas. Kusjuures isesotside puhul on mõlema tendentsi avaldused silmatorkavamad kui eeltoodutel. Tulevast revolutsiooni eelkõige Lääne-Euroopa tööliklassist sõltuvaks pidades,¹⁵¹ tunnistati vaatlusaluses parteis nõukoguderiigi erirolli tulevikuühiskonna saavutamisel.

Eesti Sotsialistliku Tööliste Partei kirjatükis „Esimene mai – rahvusvaheline tööliste püha“ (kirjutatud tõenäoliselt 1925. aastal) on entusiastlikult täheldatud

145 Eestimaa Kommunistliku Partei aruanded III Kommunistliku internatsionaali II, III ja IV kongressile. ERAF f. 27, n. 1, s. 548, lk. 11.

146 Laaman 1934, lk. 22.

147 Sakwa 2010, lk. 62, 141, 143.

148 Eesti Töowabariik 1918, lk. 15.

149 ESDTP uue programmi kavand. ERA f. 4920, n. 1, s. 114, lk. 13.

150 Loengute kavand ja konspektid. ERA f. 87, n. 1, s. 19, lk. 20. Tähelepanu väärib asjaolu, et tööerakondlane Jüri Vilms suhtus taunivalt sotsialismi kehtestamise püüdesse bolševike valitsuse poolt juba 1918. aasta alguses (Vilms 1998, lk. 518-520). Selle põhjal saab arvatavasti pidada Eesti vasakpoolsete parteide järjekordseks eripäraks – vähemalt 1918.-1934. aastail – sotsialismi võimalikkuse tunnustamist nõukogudemaal.

151 Graf 2000, lk. 234-235.

paremäärmusluse kokkuvarisemist ja töölisliikumise tugevnemist ülemaailmsel tasandil.¹⁵² Antud hoiak ähmastab piiri oleviku ning tuleviku vahel, osutades juba kaasajal toimuvale muutumisele. Samasuguse entusiasmiga väitis Freiberg, et sotsialism on arenenumates riikides „poliitilise võimu küsimus.”¹⁵³ See aga asendus suurejoonelistel sõdade hädaohu rõhutamisega ETP keskkomitee poolt 1928. aastal avaldatud agitatsioonitektis.¹⁵⁴ Samalaadne meeleolu ilmneb Nigol Andreseni 1932. aastal kirjutatud teoses „Demokraatia ja fashism“, kus autor väljendas pettumust ning kaebas paremradikalismi ning tööliste eluolude halvenemise üle rahvusvahelisel tasandil kolm aastat tagasi alanud majanduskriisi tulemusena.¹⁵⁵

1930. aastate alguses võib täheldada NSV Liidu teatud ohvrina käsitlemise tõusu. Kümneni esimesel poolel Eestisse saadetud Rahvusvahelise Punase Abi dokumentides on korduvalt toonitatud kodanliku maailma valmistumist tungida nõukoguderiiki¹⁵⁶ ja mainitud imperialistliku sõja puhkemist lähedases tulevikus¹⁵⁷. Kõnesoleva ohvri ettekujutamise juuri võib otsida juba varasemast ajast – näiteks Eesti Tööliste Partei juhtkonna süüdistusest silmakirjalikkuses Rahvasteliidu aadressil 1928. aastal ning väitest Nõukogude Liidu desarmeerimise ettepaneku tagasilükkamisest.¹⁵⁸ Vaadeldavas dokumendis esitatud tulevikunägemuses on nähtavasti vihjatud Eesti – üldisemalt Baltikumi – erilisele kohale idanaabri kaitsmises vaenulike kodanlaste vastu. See paistab johtuvat väitest, et oma nõukogudevastases tegevuses kapitalistid „tahavad ärakasutada neid rahwaid kes Nõukogude Liidu naabruses asuvad”¹⁵⁹.

Käsitletavat jõud kuulusid enamasti rahvusvahelisse sotsialismi taotlevasse liikumisse ka institutsionaalselt. Eesti kommunistid liitusid 1920. aastal Kommunistliku Internatsionaaliga, sotsiaaldemokraadid 1923. aastal Sotsialistliku Internatsionaaliga. Omal moel said Kominterniga seotuks veel iseseisvad sotsialistid, muutudes 1920. aastate algul EKP katteorganisatsiooniks. Hoolimata laiemasse organisatsioonilisse kehandisse kuulumisest uskusid Eesti vasakparteid oma eripärasesse kohta sotsialismini jõudmise rahvusvahelises protsessis. Kominterni 1921. aasta kongressile saadetud aruandes on

152 Loengute kavad ja konspektid. ERA f. 87, n. 1, s. 19, lk. 10.

153 Ibid., lk. 19.

154 Eesti Tööliste Partei tegevuseprogramm ja 1^{se} Mai üleskutse. ERA f. 3330, n. 2, s. 1, lk. 5.

155 Loengute kavad ja konspektid. ERA f. 87, n. 1, s. 19, lk. 21-22.

156 MOPR-i Täitevkomitees ringkirjad seksioonidele. ERA f. 25, n. 1, s. 85, lk. 19, 27, 30, 33, 34, 50.

157 Ibid., lk. 52.

158 Eesti Tööliste Partei tegevuseprogramm ja 1^{se} Mai üleskutse. ERA f. 3330, n. 2, s. 1, lk. 5.

159 Ibid., lk. 5.

öeldud, et kui Nõukogude Venemaal on kommunism valitsevaks jõuks ja Läänes tegutseb see legaalselt või poollegaalselt, asub Eesti ülemaailmse kontrrevolutsiooni piirialal, kus sektsioonid on sunnitud võitlema ainult põranda all.¹⁶⁰ Ennast laiema sotsialismi poole püüdleva liikumise osana enesemääramine omas nõnda kaksiktähendust: see võimaldas vastutust tulevase ühiskonna saavutamise eest n-ö delegeerida olulisematele jõududele rahvusvahelisel areenil, samas aga kõrvutada ennast teiste maadega ning tuua selle kaudu välja enda erirolli. Mõistagi täiendasid mõlemad arusaamad teineteist.

Kominterni peamiseks eesmärgiks kogu selle olemasolu jooksul on peetud maailmarevolutsiooni elluviimist.¹⁶¹ Internatsionaali taandamine globaalse revolutsioonilise fanatismi lainele maailmasõdade vahel ei pea aga paika. Vene ajaloolase Aleksandr Vatlini täheldamisel esines Komintern enamlaste käepikendusena, millega taheti Moskvast keisririigi lagunemise käigus kaotatud alade üle kontrolli taaskehtestada.¹⁶² Vatlin seostab Kommunistliku Internatsionaali rajamist veel ridade koondamisega sotsiaaldemokraatide seas esimese ilmasõja lõpuks¹⁶³ ja bolševike sooviga taastada 1918. aastal Euroopa mõttekaaslastega kaotatud kontakte¹⁶⁴.

160 Eestimaa Kommunistliku Partei aruanded III Kommunistliku internatsionaali II, III ja IV kongressile. ERAF f. 27, n. 1, s. 548, lk. 10.

161 Karl Säre, Materjale Taani ajakirjaniku Erik Norgaardi raamatu "Kongelundeni mõrv" kirjutamisega seoses s.h. koopiaid arhiivimaterjalidest ja artiklitest. EAA f. 5383, n. 1, s. 97. Viidatakse 1990. aasta jaanuaris ilmunud Õhtulehe numbrile, kus oli avaldatud A. Lebbini artikkel „Mõnest valgest laigust EKP ajaloos 1. (K. Säre, L. Looringu, J. Eltermanni (Martõnovi) ja teiste EKP funktsionääride elust)“.

162 Ватлин, Александр. Коминтерн: Идеи, решения, судьбы. Фонд Первого Президента России Б. Н. Ельцина, РОССПЭН. Москва 2009, lk. 41.

163 Ibid., lk. 9.

164 Ibid., lk. 22.

2. EESTI VASAKPOOLSED TULEVIKUKUVANDID JA MARKSISM

Kodukasvanud marksism

Maa, päikese keerdkava mahu siin jagades
puus kasvatab õunu ka omaniku magades.
Nii väärtuste lisamisseadused peidetud
töö, pää oma metafüüsikasse heidetud:
päev palav ihnustavat tasu tagades,
väärtpaberid kasvavad omaniku magades.*

(Kolmas salm Gustav Suitsu luuletusest „Mõttesalme“)

Marksismi teostamisega ehitame ta loojatele kõige
jäädavama, kõige ülevama mälestusesamba. **

(Hans Pöögelmann)

Eesti pahempoolsed tulevikuvisionid olid suuresti teooriapõhised. Teooriakesksus väljendus marksismi mõiste sissetoomises suuremal (Pöögelmann)¹⁶⁵ või vähemal (Freiberg)¹⁶⁶ määral. Kas saab rääkida ühisest ideelisest kontekstist, mis hõlmas kõiki vaatluse all olevate vasakpoolsete tulevikukuvandeid? Kas Eestis asetleidnud konflikt sotsiaaldemokraatide ja kommunistide vahel polnud sotsiaaldemokraatliku revisionismi ning revolutsioonilise kommunismi kui kahe Karl Marxist tuletatud tendentside vahelise vastuolu peegeldus üldisemas ajaloolises perspektiivis? Teisi sõnu, kas ei oleks võimalik seletada kõiki Marxile toetuvaid tulevikukuvandeid lahti evolutsionistliku ja revolutsionistliku arengukäsitluste valguses? Seda tundub kinnitavat Leszek Kołakowsky arvamus, et suhe majanduslike seaduste ning inimeste tegevuse vahel kapitalismi ületamise küsimuses on „marksistliku teooria otsustavaks probleemiks“.¹⁶⁷

Sellist lähenemist näib samuti õigustavat kohalikele vasakparteidele omane apelleerimine kõnealusele saksa mõtlejale tulevikukuvandite seletamisel, mille illustreerimiseks piisaks ehk vaid mõnedest näidetest. Hans Pöögelmann viitas Marxi ja Engelsi ettekujutlusele, mille kohaselt peab kapitalistliku revolutsiooni järgne liikumine sotsialistlikuks revolutsiooniks muutuma.¹⁶⁸ 1921. aastal leidis EISTP sees aset kriitika

* Suits, Gustav. Valitud luuletusi: 1900-1930. Noor-Eesti. Tartu 1933, lk. 154.

** Pöögelmann, H. Marx ja marksism Eestis. Külvaja. Leningrad 1933, lk. 22.

165 Pöögelmann tõstis 1933. aastal esile marksismi ehk marksismi-leninismi tähtsust tulevastes võitlustes kodanluse vastu (Pöögelmann 1933, lk. 20, 21-22).

166 Freiberg iseloomustas kaasaegset sotsialismi, lugedes selleks muu hulgas ESTPd, kui „[u]topistliku sotsialismi ja [m]arksismi süntees“ (Loengute kavad ja konspektid. ERA f. 87, n. 1, s. 19, lk. 18).

167 Kołakowsky 2005, lk. 248.

168 Pöögelmann 1918, lk. 12.

keskkomitee aadressil, mille järgi kippusid haritlased võimu tööliste käest ära võtma.¹⁶⁹ Vastuargumendina arvustajatele viitas Abramson teoreetilistele autoriteetidele, nimetades neid „haritlasteks“ ja õigustades niimoodi mõnel määral niisuguste kujude tegutsemist parteis: „Kes on aga Lenin, Trotski, Sinovjev, Marks – nad on haritlased“.¹⁷⁰ 1928. aastal on töölisliikumise tegelane Valter Kaaver kirjastanud Eesti Tööliste Partei liidri Ernst Selgele soovitanud viia nägemusi „proletariaadi olemusest ja ta võistlusest“ „teaduslikule ajaloo materjalismi“ baasile üle, mille on seostatud Karl Marxi ning Vladimir Leniniga.¹⁷¹ Siinsete pahemerakondade dokumentides leidub ka viiteid „Kommunistliku partei manifestile“¹⁷² (1848) ning Friedrich Engelsile endale¹⁷³. Tulevikust rääkides on ka paljudes teistes dokumentides viidatud Karl Kautskyle,¹⁷⁴ Vladimir Leninile,¹⁷⁵ Lev Trotskile¹⁷⁶ jt kui teoreetilistele eeskujudele.

Inimkonna sotsialismijärgset tulevikku põhjalikult käsitlemata jättes pidasid eesti vasakpoolsed võib-olla siin lihtsalt meeles marksismi loojate mõttearenguid antud teemal? Maailma edasisele saatusele pärast kommunismi kehtestamist viitas Friedrich Engels oma teostes „Ludwig Feuerbach“ (1886)¹⁷⁷ ja „Looduse dialektika“ (1925), osutades inimkonna allakäigule ning hävingule. Kas marksistliku doktriini rajajate ning teiste marksismi suurkujude õpetused olid mingil määral üldiseks teoreetiliseks keskkonnaks, mida täiendasid ja mille raames arenesid pahempoolsed parteid konkreetsetes ajaloolistes tingimustes? Vaatlusalusest mõttekäigust järeldub, et Eesti vasakparteid aastail 1918-1934

169 Eesti Iseseisva Sotsialistliku Tööliste Partei II Kongress, 1., 2. ja 3. aprillil 1921 a. ERA f. 949, n. 2, s. 42, lk. 2 (pöördel)-3.

170 Ibid., lk. 3 (pöördel). Tähelepanuväärselt eitas ta hiljem haritlase eristamist töölisest (Ibid., lk. 3 (pöördel), 5 (pöördel), 8), minnes nõnda iseendaga vastuollu.

171 Saabunud kirjad organisatsioonidelt ja üksikisikult. Sooviavaldused parteiliikmeks astumiseks. Aprillis, 1928 a. toimuvast kongressist osavõtmise nõusolekud j. n. e. ERA f. 3330, n. 1, s. 5, lk. 77 (pöördel).

172 ESDTP uue programmi kavand. ERA f. 4920, n. 1, s. 114, lk. 9; Loengute kavad ja konspektid. ERA f. 87, n. 1, s. 19, lk. 14; Pöögelmann 1918, lk. 19. ETP agitatsioonitekstis 1. mai puhul esineb järgmine üleskutse „Kommunistliku manifesti“ ühe kuulsaima väite otsese kordamisena: „Meil on võita kogu maailm, kaotada ainult ahelad!“ (Eesti Tööliste Partei tegevuseprogramm ja 1^{se} Mai üleskutse. ERA f. 3330, n. 2, s. 1, lk. 5 (pöördel)).

173 Pöögelmann toetus 1918. aastal Engelsi ennustusele suurest revolutsioonilainest, mille käigus kaotavad Euroopa valitsejad oma võimu (Pöögelmann 1918, lk. 19, 23).

174 Eesti sotsialistide-revolutsionääride partei keskkomitee apelleeris samal aastal Kautsky käsitusele rahvusriigist kui kõige sobilikumast riigivormist, õigustades sellega iseseisva Eesti töövabariigi taotlemist (Eesti Töövabariik 1918, lk. 8).

175 Pöögelmanni tähelepanek imperialismi kui kapitalismi kõrgeima arengufaasi kohta (Pöögelmann 1918, lk. 13) osutab Vladimir Lenini mõjule.

176 1920. aastate keskpaigal koostatud loengukonspektis seostas Freiberg taotletava „[t]öölisdemo-kraatia“ mõistet Lev Trotskiga (Loengute kavad ja konspektid. ERA f. 87, n. 1, s. 19, lk. 20), kes oli sel ajal opositsioonitegelane Nõukogude Liidus.

177 Engels 1963, lk. 338.

olidki selliseks väikeseks osaks laiahaardelisest ideelisest süsteemist. Kuid ei oleks päris paikapidav väita, et kommunistid, sotsiaaldemokraadid ning iseseisvad sotsialistid lihtsalt pidasid kas või Engelsi kirjeldatud inimtuleviku stsenaariumit meeles, jättes seda formuleerimata partei programmides ja poliitilistes kõnedes kui ebarelevantset filosofeerimist.

Kõnesoleva lähenemisenurga raames saab toetuda Tuckeri ideele marksismi ümbermõtestamisest 20. sajandil, kui teaduslikust teooriast sai religioosne süsteem.¹⁷⁸ Selle sajandi kogemused olid ootamatud ning läksid seetõttu vastuollu progressi toonitavate teooriatega (k. a Karl Marxi õpetus), mis andsid juhtnööre taotletava inimtuleviku saavutamise osas.¹⁷⁹ Kusjuures seadis Vatlini väitel just esimene maailmasõda kahtluse alla igavese progressi ja rahu mõistet.¹⁸⁰ Sotsiaaldemokraatide eelpool täheldatud teatud ebakindlust tuleviku ettekujutamises saabki antud pettumuse ning pessimismi ajastu valguses käsitleda.

Töös vaadeldud ajajärku 1918-1934 ongi võimalik uurida kindla progressiidee usu hääbumise kontekstis, mis oli 19. sajandi vältel kestnud tendentsiks. See hõlmas ka käesolevas uurimuses viidatud suurmõtlejaid. Karl Popperi „Historitsismi viletsuse“ (1957), Henri Lefebvre'i „Sissejuhatuse modernsusse“ (1962) ning Juri Lotmani „Kultuuri ja plahvatusse“ (1992) üks põhiväiteid on tuleviku ennustamatus. Käsitletav hoiak paistab samuti silma Hannah Arendtil („Vägivallast“, 1970)¹⁸¹ ja Boriss Uspenskil („Ajaloosemiootika“, 1991),¹⁸² leides kinnitust ka Leszek Kołakowskyl („Marksismi põhivoolude“ esimeses köites „Rajajad“, 1976)¹⁸³.

Marxi õpetuses on tihtipeale eristatud kahte tendentsi: loomuliku paratamatuse toonitamist ja aktiivse vastupanu õhutamist. See langeb kokku töös esiletoodud jaotusega mõõdukamatesse (sotsialism kui kapitalismil rajanev ühiskond) ning radikaalsematesse (sotsialism kui kodanliku maailma varemetel kehtestatud kord) tulevikukuvanditesse vasakpoolsuses. Inglise ajaloolane Geoffrey Barraclough tõmbas Karl Marxi vaatlemisel piiri suurejoonelist kaasaegset ümberkorraldust taotleva revolutsionääri ning

178 Tucker 1972, lk. 12-13.

179 Arendt 1970, lk. 28.

180 Ватлин 2009, lk. 8.

181 Arendt 1970, lk. 7.

182 Uspenskij 1991, lk. 19.

183 Kołakowsky 2005, lk. 299-300. Tähelepanuväärselt osutas ta antud eksliku nägemuse kritiseerimisele juba ühe anarhismi teoreetikul Mihhail Bakuninil.

ajalooseaduste paratamatust rõhutava teadlase vahele.¹⁸⁴ Pinget vältimatutele seadustele allumise ja kaasaegse aktiivsuse vahel on nähtud juba XI teesis Feuerbachi kohta.¹⁸⁵ Sarnaselt osutas Kołakowsky revolutsioonilise aktiivsuse konfliktile kapitalismi loomuliku arengu toetamisega Marxi õpetuses.¹⁸⁶ Vaadeldav vastuoksus kajastub uurimistöös eelpool mainitud Abramsoni sõnastuses 1921. aastal. Tema kirjelduse järgi pidas Marx ühelt poolt proletariaadi üldist arengut kapitalist sõltuvaks, teisalt aga ta „oli ühtlasi tuline agitaator, kes ütles, et tööliste klassil tuleb väevõimuga võimu haarata“.¹⁸⁷ Samasuguse opositsiooni on Kołakowsky esile tõstnud Marxi ja Engelsi kõrvutamisel: kui viimase seisukohalt on inimene allutatud evolutsiooniseadustele, siis esimese arvates esineb loodus inimolendi n-ö jätkuna.¹⁸⁸

Elmisest peatükist tulenevalt ei osuta „marksistliku“ terminoloogia kasutamine kõikides kõnealustes parteides nende mõttelisele ühtsusele, kuna „sotsialism“, „klassivõitlus“ jne omavad erinevaid tähendusi. Selleks, et paigutada Eestis tegutsenud ning Karl Marxile apelleerinud vasakjõudusid marksismi kui üldisemasse maailmavaatelistesse raamistikku, tuleb aga eeldada nende objektiivset teoreetilist kontinuiteeti vaatluse all oleva saksa mõtlejaga. Isegi kui marksismi ei käsitata tervikliku aatelise süsteemina, vaid lihtsalt Marxi õpetusest tuletatud erinevate gruppide ning doktriinidena, peab ette kujutatud olema objektiivselt tuvastatav ideeline seos. Nõnda defineerib ameerika filosoof Tom Rockmore marksismi, arvestades selle erisuguseid tähendusi erinevatele vaatlejatele, mitmesuguste teooriate koguna.¹⁸⁹ Kas on aga võimalik rääkida niisugusest objektiivselt määratletavast järjepidevusest? Käesolev uurimus vastab sellele küsimusele eitavalt allpool toodud argumentide alusel.

184 Barraclough, Geoffrey. Karl Marx und der Marxismus. Eine säkulare Betrachtung. – Karl Marx (1818-1883): eine Ringvorlesung der Universität München. Herausgegeben und eingeleitet von Venanz Schubert. Wissenschaft und Philosophie. Interdisziplinäre Studien. Band 1. Eos Verlag Erzabtei St. Ottilien. St. Ottilien 1984, lk. 306; Laaman Eduard. Karl Marxi kolmainus. Messianismi meieaegne kuju. – Iseseisvuse tunnid. Koostaja: Hando Runnel. Eesti mõttelugu 96. Ilmamaa. Tartu 2010, lk. 136.

185 Popper 1969, lk. 51-52; Бердяев 2007, lk. 336. Vt LISA. Erinevad lähenemisviisid XI teesi Feuerbachi kohta Karl Marxi vaatlemisel.

186 Kołakowsky 2005, lk. 254.

187 Eesti Iseseisva Sotsialistliku Tööliste Partei II Kongress, 1., 2. ja 3. aprillil 1921 a. ERA f. 949, n. 2, s. 42, lk. 6.

188 Kołakowsky 2005, lk. 329.

189 Rockmore, Tom. Marx After Marxism: The Philosophy of Karl Marx. Blackwell Publishers. Oxford, Malden 2002, lk. xii.

2.1. Tegelik mitmekesisus paikapidamatu abstraktsuse taga

Nagu ilu on marksism, kaasa arvatud marksistlik filosoofia,
vaataja silmades.*
(Tom Rockmore)

Töö raames on eriti relevantne vaadelda marksismi üldise teoreetilise keskkonna tähenduses. See olevat mingil hetkel sõnastatud olnud, koosnevat mitmesugustest vooludest ning esinevat isegi ajaliselt areneva ajaloolise agendina. Kõnesoleva käsitluse detailsemates küsimustes võib ilmned erinevusi, mis ei puuduta aga eeltäheldatud põhilisi tunnuseid. Konkreetsemalt võidakse rääkida poliitilisest ideoloogiast, filosoofilisest süsteemist või intellektuaalsest traditsioonist. Näiteks Tom Rockmore'i väitel juhtub marksism tegelikult Friedrich Engelsi ideedest.¹⁹⁰ Igal juhul eeldab antud lähenemisviis võimalust marksismi otsekui objektiivselt määratlada ja uurida.

Lähemal vaatlemisel selgub aga, et Karl Marxile apelleerinud tulevikuvisionid on liiga kirjud nende taandamiseks ühtsele marksismi kategooriale. Tõenäoliselt pole olemas ühtegi ettekujutlust, ühtegi ideed, mis hoomaks kõiki ennast Marxi õpetuse pooldajatena määratlevaid gruppe ja mõtlejaid tuleviku ettekujutamise valdkonnas. Kaasaegne Venemaa kirjanik Eduard Limonov on väitnud, et vaatlusaluse filosoofi töid võib võrrelda evangeeliumitega tõlgenduste paljususe poolest.¹⁹¹ Prantsuse ajaloolane Michel Foucault' käsitas Marxi doktriini diskursiivsuseks ehk sellise teooriana, mis sisaldab endas lõputut hulka transformatsioone. Kuigi pole need esialgse doktriiniga homogeensed, jäävad sellest hoolimata saksa suurmõtleja loomingus osaks.¹⁹²

Missuguseid ideid tulevikust on „marksismiga“ tavapäraselt seostatud? Siia kuuluvad: visioon kommunistlikust ühiskonnast kui inimarengu ideaalsest lõppeesmärgist; Marxi teooria vaatlemine reaalsuse lahtimõtestamise ja selle transformatsiooni absoluutse vahendina jälgijate seas; veendumus inimeste võimes ennustada tulevast arengut olemasolevas ühiskonnas määratletud mustrite põhjal (historitsism popperlikus mõttes); riigi kui valitsemisinstitutsiooni säilitamise vajadus kapitalismijärgses maailmas.

* Rockmore 2002, lk. 5.

190 Rockmore 2002, lk. xii, 1.

191 Лимонов, Эдуард. Другая Россия. Очертания будущего. Ультра.Культура. Москва 2003, lk. 208.

192 Foucault, Michel. Mis on autor? Prantsuse keelest tõlkinud Katre Talviste. Vikerraar. Number 11-12. Tallinn 2000, lk. 168.

Vaadeldavaid tõekspidamisi võib tõesti leida nõukogude teoreetikutel ning kommunismis laiemalt (Lenin, Trotski, Stalin, Mao). Kuid neid kõiki on eitanud oma „Sissejuhatuses modernsusse“ (1962) prantsuse mõtleja Henri Lefebvre, kes identifitseeris ennast osundatud teoses marksistina¹⁹³. Ta ei uskunud võimesse ennustada tulevikku ühiskonnas tuvastatud seaduspäradele tuginedes.¹⁹⁴ Kusjuures nii ettenähtu kui ootamatu toimimise tunnistamine inimajaloos¹⁹⁵ meenutab Friedrich Engelsi väidet „Looduse dialektikas“ (1883) teadliku ja alateadliku faktori kehtimisest vastastikes mõjudes looduses. Slavoj Žižek ei usu samuti revolutsiooni toimumisse ajalooseaduste järgi, käsitades ajalugu „avatud“ ja „ebakindla“ protsessina.¹⁹⁶ Lefebvre'i sõnul ei saanud Marx ega Lenin ette aimata järgnevaid arenguid.¹⁹⁷ See haakub Michael Burawoy (ennast Marxi jälgijaks pidav tänapäeva ameerika õpetlane) arvamusega, et nad ootasid paikapidamatult kaasaegse kapitalismi peatset kokkuvarisemist.¹⁹⁸ Žižeki sõnul on teadustena maskeeritud ideoloogiliste unistuste ajastu möödas, mille üheks esindajaks nimetab ta otseselt Marxi.¹⁹⁹ „Sissejuhatuse modernsusse“ sisaldab samuti hulgaliselt riigi kui valitsemisinstitutsiooni vastaseid tähelepanekuid.²⁰⁰

Tähelepanu väärib kommunismi kui täiusliku ühiskonnakorralduse otsene eitamine „Ludwig Feuerbachis“²⁰¹ (1886), „Saksa ideoloogias“²⁰² (1932) jne. Žižeki kinnitusel pole Marxi idee kommunismist ideaal, vaid reaalsel sotsiaalsetel antagonismidel põhinev liikumine.²⁰³ Kommunism ei ole sloveeni filosoofi enda seisukohalt pika ja vaevarikka võitluse rõõmus tulemus. Tema väitel tuleb katkestada seni tsükliliselt kulgenud ajaloo protsessi, kus ajutised, juhuslikud ning lokaalsed emantsipatsiooni näited vahelduvad repressiooniperioodidega.²⁰⁴ „Marksismi põhivoolude“ esimeses köites küsis Kolakowsky,

193 Lefebvre 2011, lk. 22, 103.

194 Ibid., lk. 198, 203, 355-356.

195 Ibid., lk. 21.

196 Žižek 2009, lk. 89.

197 Lefebvre 2011, lk. 40.

198 Burawoy, Michael. Marxism after communism. Theory and Society. Vol. 29, No. 2, Apr. 2000, lk. 159.

199 Žižek 2009, lk. 24.

200 Näiteks kritiseeris Lefebvre' sotsialismi käsitlemist täiesti poliitilise korraldusena, mille kohaselt tuleb parteil hõivata ja tugevdada riiki kui institutsiooni iseenesest (Lefebvre 2011, lk. 200).

201 Engels 1963, lk. 337.

202 Marx, Karl, Engels, Friedrich. Die Deutsche Ideologie. Kritik der neuesten deutschen Philosophie in ihren Repräsentanten, Feuerbach, B. Bauer und Stirner, und des deutschen Sozialismus in seinen verschiedenen Propheten. Dietz Verlag. Berlin 1957, lk. 32.

203 Žižek 2009, lk. 88.

204 Ibid., 148-149.

kas kommunismini jõudmine on saksa filosoofi mõttekäigu kohaselt ajaloolõpp,²⁰⁵ vastates selles teoses allpool jaatavalt²⁰⁶. Ta täpsustas, et sotsialismi lõplikkus seisneb siin täieliku kontrolli saavutamises oma eksistentsi tingimuste üle inimkonna poolt, mis likvideerib eeldusi edasisele transformatsioonile.²⁰⁷

Marxile ning tema interpreteerijatele on veel omistatud kapitalismi olemuslikku ja täielikku vastandamist sellejärgsele ühiskonnale.²⁰⁸ Erinevad marksismi temaatika uurijad tuletavad kommunistliku süsteemi vaatlemisest ideaalina kas ühte või teist järgmistest tulevikukuvanditest: kogu eelneva inimeksistentsi nägemist ainult postkapitalistliku maailma n-ö prelüüdina ehk õndsas paradiisina vältimatult viiva protsessina ning kodanliku ühiskonna täieliku hävitamise käsitamist põhilise tingimusena kommunismi saavutamiseks. Vladimir Lenin rõhutas aga juba 1919. aastal kodanliku ja proletaarse diktatuuride sarnasust, mis väljendus vajaduses nõrgenenud klassi vägivaldselt maha suruda.²⁰⁹ Lisaks sellele osutas ta demokraatia uute vormide tekkimisele läbi aegade, vaadeldes seega nõukogude korra kehtestamist uue demokraatiavormi järjekordse realiseerimisena.²¹⁰ Nõnda on viidatud kapitalistliku valitsemispraktika teatud järjepidevusele kodanlusejärgse korraldusega.²¹¹ „Marksistliku arusaama järgi õigustab sotsialismi mitte ainult kodanliku maailma enesehävitamine; see peab üheaegselt olema selle legitiimne pärandaja, kes kodanliku maailma tootmisjõude kaitseb, vabastab ja edasi arendab“, ütles Jürgen Habermas, tõdedes siiski „marksistliku teooria ajaloos“ erinevate käsituste esilekerkimist kõnealuste ühiskondlike arengufaaside vahelisest suhtest.²¹² Lefebvre' omistas Marxile ning Leninile sarnast ideed reaalselt proletaarsest demokraatiast kui kodanliku formaalse demokraatia teostamisest.²¹³

205 Kołakowsky 2005, lk. 116.

206 Ibid., lk. 148.

207 Ibid., lk. 252, 254.

208 Märkimisväärselt omistas Juri Lotman „Kultuuris ja plahvatuses“ (1992) „marksismi“ teoreetikutele kontinuiteedi eitamist kapitalismi ning sotsialismi vahel (Лотман 1992, lk. 268).

209 Ленин 1987, lk. 14.

210 Ibid.

211 Vt ka Habermas, Jürgen. Zur Rekonstruktion des Historischen Materialismus. Suhrkamp taschenbuch wissenschaft 154. Suhrkamp Verlag. Frankfurt am Main 1976, lk. 55, kus Jürgen Habermasi sõnul käsitati NSV Liidus „nõukogude marksismi“ diamatit eelneva metafüüsilise aate kriitika ja ühtlasi jätkamisena.

212 Ibid., lk. 49-50. Vt ka Kołakowsky 2005, lk. 251, kus on Marxile omistatud sotsialismi käsitamist mitte üksnes kapitalismi eitamisena, vaid ka mõnes mõttes selle jätkamisena.

213 Lefebvre 2011, lk. 82. Vrd Sakwa 2010, lk. 60-61, kus Sakwa omistab Karl Marxile veendumust kapitalistliku ühiskonna ületamises kui selle demokraatliku potentsiaali teostamises. Antud lähenemise asemel eitasid bolševikud Sakwa sõnul liberalismi potentsiaali.

Kapitalismi ning sotsialismi vahel pole paljude Marxi tõlgendajate meelest konkreetset piiri, mis saaks ületatud esimesest väljumisel ja teisse sisenemisel. Inimajalugu esineb siin ühise vooluna, kus järgnevad arenguastmed on eelnevatesse sisse kodeeritud. See hoiak peegeldub Freibergi veendumuses sotsialismi tulekus revolutsiooni tagajärjel, mille valmistab aga ette olemasolev demokraatia.²¹⁴ Burawoy peab sarnasel moel „Kommunistliku manifesti“ autorite tulevikuvisiooni oluliseks elemendiks kommunistliku ühiskonnakorralduse otsest võrsumist kapitalismist.²¹⁵

Marksismi kui tühja abstraktsuse kriitikal on teine aspekt. Saksa mõtleja ning tema interpreteerijatega tavapäraselt assotsieeritud ettekujutlusi tulevikust saab tuvastada muudes ilmavaadetes. Kapitalismivastatus iseloomustab mh anarhismi, Hitlerit (François Furet' sõnul)²¹⁶ jne. Vaadeldav lähenemine on juba leidnud kajastust marksismiteemalistes uurimustes. Tom Rockmore kritiseerib marksismi eristamist teistest süsteemidest kolme omaduse järgi: erandlik intellektuaalne haare, poliitiline üleskutse relvile ning ajaloolise arengu mõiste esiletõstmine. Esimesele kahele omadusele vastavad Rockmore'i täheldamisel teised teooriad. Kolmanda tunnuse kohta ütleb ta, et marksism on mõnes mõttes „anti-ajalooline“.²¹⁷ Oma eripärasust taoliselt viisil kaotades, kipub marksism n-ö lahustuma muudes doktriinides. Sellest lähtuvalt tuleks Marxi tõlgitsejaid (k. a Eesti esimesel iseseisvusperioodil) vaadelda mingis märksa laiemas maailmavaatelises kontekstis.

Kohalike vasakpoolsete hulgas leidub erisuguseid – lausa vastandlikke – arusaamasid antud filosoofi ideedest just tuleviku ettekujutamise osas. Muidugi pole võimalik määratleda, kumb tõlgendus on õige(m). Nagu sai eelpool osutatud, ilmnemad Marxi interpreteerijate vahelised vastuolud ka suhtumises riiki. Kui Lenin rääkis 1919. aastal riigi likvideerimisest, aktsepteerisid kohalikud sotsialistid-revolutsionäärid eelneval aastal ja Mihkel Martna 1927. aastal teiste seas riigiinstitutsiooni vajalikkust eesseisvates arengutes. Kusjuures hägustab piiri marksismi ning anarhismi vahel Lenini riigivastatus ning Pöögelmanni 1918. aastal formuleeritud pretensioon riigi kui poliitilist võimu kandva institutsiooni ära kaotamisele kaugemas perspektiivis.

Kas ei kasutata siiski marksismi uurimisel samu mõisteid, nagu näiteks utoopia? Kas see ei viita omakorda erinevate marksistlike suundade teatud ühisele? Tõepoolest on

214 Loengute kavad ja konspektid. ERA f. 87, n. 1, s. 19, lk. 20.

215 Burawoy 2000, lk. 159.

216 Furet 1999, lk. 4.

217 Rockmore 2002, lk. 1-2.

marksismi ja selle väidetavate rajajate vaatlemisel peaaegu universaalseks saanud iseloomustada nende tulevikunägemusi „utoopia“ termini abil. Kuid vastavate gruppide ning doktriinide aateline kirjus tingib käsitletava sõna kasutamist erinevas tähenduses põhimõtteliselt iga uurija puhul. Noam Chomsky seostas Marxi „utoopiat“ inimese energia edasiarendamisega kui eesmärgiga iseenesest, millega vabanetakse „vajaduse“ dimensioonist. Tingimuste võrdsus ei figureeri Chomsky arvates vaatlusaluses ettekujutluses.²¹⁸ Tucker eitas samuti võrdsuse ideaali Karl Marxi vaadetes.²¹⁹ Lauri Vahtre väitel aga eeldab kõnesoleva saksa filosoofi „utoopia“ just pealesurutud võrdsuse ideaali ning lõpmatut küllust, mis on vastuolus loomulike eneseteostamispüüdluste ja ressursside piiratusega vastavalt.²²⁰

Marksismi mõistega seonduvate tulevikukuvandite käsitlemisel on tähelepanu osutatud erinevatele aspektidele, mis kinnitab samuti „utoopia“ termini paljutähenduslikkust. Nikolai Berdjajev tunnistas 1935. aastal ilmunud artiklis ühelt poolt „võimalikuks marksismi kogemuse realiseerimist sotsiaalses elus,“ pidades teisalt aga marksismi „vaimseks utoopiaks“ selle lubaduse valguses kõrvaldada surelikkuse tragismi isiksuse lahustamise kaudu kollektiivis.²²¹ Tucker määratles Marxi utoopiat mh „esteetilise ideaalina“ inimese tulevases vahekorras loodusega, kus inimolend ei tunnetaks enam materiaalseid objekte omandi, valdamise ja kasumi egoistlike kategooriate kaudu.²²² Lefebvre' on „Sissejuhatuses modernsusse“ rääkinud Oktoobrirevolutsiooni teostanud kommunistide „utopismist“, mõeldes selle all usku võimesse saada mahasurumisest järsult lahti ning kehtestada vabadust.²²³ Kołakowsky omistas „Marksismi põhivoolude“ (1976) esimeses köites „Rajajad“ Marxi „kommunistlikule utoopiale“ igasuguse vahendamise ära kaotamist indiviidi ja inimkonna vahel.²²⁴ Kusjuures on Kołakowsky järgi selle mõtleja „utoopia“ iseloomulikumaid ning tähelepanuta jäetud tunnuseid inimese füüsiliste omaduste ja käitumise taandamine puhtalt ühiskondlikele suhetele.²²⁵ Ronald Suny omistab kommunistidele usku „utoopiasse“ kui visiooni vägivallatust ühiskonnast, kus

218 Chomsky 2003, lk. 108. Viidatakse kirjutisele „Võrdsus: keeleline areng, inimese intellekt, ja ühiskondlik organisatsioon“ (1976).

219 Tucker 1972, lk. 19-20.

220 Vahtre, Lauri. Absurdi impeerium. Tammerraamat. Tallinn 2007, lk. 29.

221 Бердяев 2007, lk. 365. Vrd Lefebvre 2011, lk. 30, kus Lefebvre'i väitel on tehnoloogia kummardamine ametliku marksismiga riikides vahendiks omaenda finiitsuse likvideerimiseks teiste inimeste seas.

222 Tucker 1972, lk. 158.

223 Lefebvre 2011, lk. 70. Viidatakse 2011. aastal trükist ilmunud inglisekeelsele tõlkele.

224 Kołakowsky 2005, lk. 336.

225 Ibid., lk. 339.

oleks loodud uus inimene.²²⁶ Vadim Mežujev nägi utopismi Marxi taotluses lammutada kapitalismi ning usus töölisklassi ajaloolisse missiooni kehtestada vabaduse ning võrdsuse ühiskonda, millega on esitatud üleskutse loomulikule ajalookulule.²²⁷

Kuid mida tähendab see kirjus Eestis 1918.-1934. aastail tegutsenud vasakpoolsete poliitikute tulevikukuvandite vaatenurgast? Kõik ülaltoodud erinevused ei iseloomusta otseselt eesti pahempoolseid. Kas ei saaks hiljem ilmnenud mitmekesisust arvestades oletada, et sõdadevahelisel perioodil moodustasid vaatlusalusele saksa suurkujule apelleerinud eesti vasakjõud veel ühtset tervikut (marksism)? Eelpool esitatud erinevused on märgiks sellele, et mitmesugused tõlgendused ei moodusta ühist teoreetilist süsteemi tänu mingile seesmist koherentsust pidevalt tagavale mehhanismile. Interpretatsioonide mitmekesisus avaldus tõepoolest eriti silmatorkavalt pärast teist maailmasõda, osutades nõnda aga süsteemisisese koherentsuse puudumisele ka varasemal ajal. Seetõttu nõuavad uurimuses tõstatatud probleemid valitud ajajärgust väljumist ja laiema ajaloolise konteksti vaatlemist.

226 Suny, Ronald Grigor. *The Soviet Experiment: Russia, the USSR, and the Successor States*. Oxford University Press. New York, Oxford 1998, lk. 184.

227 Межуев, В. М. Был ли Маркс утопистом? – Карл Маркс и современная философия. Сборник материалов научной конференции к 180-летию со дня рождения Маркса. Российская Академия Наук. Институт философии. Москва 1999, lk. 72-73.

2.2. Objektiivse järjepidevuse probleemid Karl Marxi ja tema tõlgendajate vahel

Aga karjakaupa kooskäimine on andetuse pelgupaik, olenemata sellest, kas usutakse Solovjovi, Kanti või Marxi. Tõde otsivad ainult üksikud, nad on katkestanud sidemed kõigiga, kes tõde küllalt kalliks ei pea.*
(Nikolai Nikolajevitš Vedenjapin vestluses Ivan Ivanovitš Voskoboinikoviga
Boriss Pasternaki romaanis „Doktor Živago“ (1957))

Selleks, et rääkida Karl Marxi objektiivset järjepidevust omavatest õpetustest, tuleb kas ignoreerida ülimat kirjust nende vahel või jätta n-ö tõelisest marksismist teatud tõlgitsusi välja. Niimoodi saab kõnealust mitmekesisust vähendada ning esitada mingisugust kunstlikult konstrueeritud ühist ideelist kehandit, tembeldades seda kas või marksismiks. Kuid vaadeldava sildi all mõeldakse tihtipeale tegelikult konkreetsemate gruppide vaateid, pidades neid ka Marxi truudeks jälgijateks. Tähelepanuväärselt tunnistas Leszek Kołakowsky ühest küljest õige marksisti probleemi põhjendamatust, kinnitades kõikide interpreteerijate võrdväärset õigust talle apelleerida. Teisest küljest aga on Kołakowsky täpsustanud, et see ei käi „mõnede ekstreemsete juhtude“ kohta,²²⁸ mis jäid tal siiski seletamata.

Antud n-ö eksklusiivse, valikulise lähenemise puhul kerkib mitu probleemi esile. Esialgset teooriat, mille puhtust on hilisemad moonutajad või eitajad rüvetanud, on võimatu määratleda. Teisi sõnu, moondumise või lahtiütlemise ajaline ulatus jääb arusaamatuks: kas see algas Marxi absolutiseerimisega bolševike seas, tema ja Engelsi eluajal toimunud väänutamisega nende õpilaste hulgas,²²⁹ Marxi majandusliku determinismi liialdamisega Engelsi poolt või millegi muuga? Mainimisväärt on siin Tuckeri arvamus, et Karl Marx on ise Hegelist valesti aru saanud.²³⁰ Teiseks on võimatu eristada moonutamist (mis ei pea ilmtingimata välistama kontinuiteeti) sisulisest eitamisest (mis võib eeldada järjepidevuse täielikku katkemist). Seetõttu ilmneb paljudel uurijatel ebamääraseid – kui mitte vastuolulisi – hoiakuid kontinuiteedi suhtes Marxi ja tema hilisemate jälgijate vahel. Hannah Arendti sõnul ei esitanud 1960. aastate radikaalsete tudengiliikumiste vaated „tavaliselt midagi peale segu kõiksugustest marksistlikest

* Pasternak, Boriss. Doktor Živago. Vene keelest tõlkinud Jüri Ojamaa. Juri Živago luuletused tõlkinud Marie Under. Varrak. Tallinn 2003, lk. 11.

228 Kołakowsky 2005, lk. 7.

229 „Kui meelde tuletame, kuidas isegi Marxi ja Engelsi eluajal nende paremadki õpilased alaliselt nende õpetust väänasid ja moonutasid, kuidas Marxil ja Engelsil alaliselt tuli valvel olla ja käänamisi ning väänamisi õigeks painutada“ (Pöögelmann 1933, lk. 4-5).

230 Tucker 1972, lk. 123-124.

ülejääkidest“, mis tähendab siiski mingit aatelist järjepidevust Marxiga. Samas väitis Arendt kohe, et neid veendumusi ei saa nimetada „marksistlikuks ideoloogiaks“. ²³¹ Sakwa väitel paistab nõukogude valitsemispraktika suuresti „sotsialismi“ (mille all mõtleb ta tõenäoliselt ka Karl Marxi õpetust) baasprintsiipe eitavat. ²³² Sakwa ütleb samuti, et enamlased on vaesustanud („impoverished“) oma suurkuju ideid. ²³³ Siin tekib loomulik küsimus, mida kõnesolev briti uurija jätab arutlemata: kas bolševikud säilitasid aatelist järjepidevust oma peateoreetikuga või mitte? Kas vaatlusaluste väidete seisukohalt puudub Marxi enda teooria nõukogude kommunistide tõekspidamistest või siiski sisaldub neis – ainult „vaesustatud“, moonutatud kujul? Viimaseks võib moondumise ja sarnaste mõistete kasutamine mõnikord omada süüdistavat kõrvalmaiku. Näiteks süüdistas Armin Lebbin 1990. aasta artiklis Jossif Stalinit (kommenteerides tema Kominterni poliitikat Eestis) lahtiütlemises Lenini humaansest suhtumisest tööliklassi. ²³⁴

Peamine asjaolu, mis ei võimalda käsitada marksismi eesti vasakpoolsete ideelise kontekstina, on aga üsna tõenäoline. Marxi õige, korrektse interpreteerimise objektiivseid kriteeriume ei ole olemas. Osaliselt seetõttu ei taandu tõlgendajate pretensioon reaalsele kontinuiteedile üksnes passiivsele ammendamisele oma esiõpetajalt. Vastupidi, tema interpreteerijad lisavad, sõnastavad ümber ja asendavad teadlikult ning julgelt. Slavoj Žižeki arvates pole tänapäeva liberaaldemokraatia apologeedid endas kindlad, vaid ainult kujutavad seda endale ette. Sellest tulenevalt nimetab ta nüüdset olukorda Marxi idee „täpseks ümberpööramiseks“: inimesed jäävad tegelikult uskuma ja praktiseerima „ideoloogiat“. ²³⁵ Žižek pakub veel praegustele vasakpoolsetele omaenda „Teesi 11“, ²³⁶ asendades sellega XI teesi Feuerbachi kohta. Mõlemal juhul pole muidugi võimalik määratleda, kas Žižekil on õigus niisuguseid interpretatsioone pakkuda või mitte.

Kas saab jälgida Rockmore'i kontseptsiooni Marxi teooriate „interpreteerimise“ möödapääsmatusest juba seetõttu, et nende kirjeldamisega on lahutamatult seotud

231 Arendt 1970, lk. 20.

232 Sakwa 2010, lk. 8.

233 Ibid., lk. 33.

234 Karl Säre, Materjale Taani ajakirjaniku Erik Norgaardi raamatu "Kongelundeni mõrv" kirjutamisega seoses s.h. koopiaid arhiivimaterjalidest ja artiklitest. EAA f. 5383, n. 1, s. 97. Viidatakse 1990. aasta jaanuaris ilmunud Õhtulehe numbrile, kus oli avaldatud A. Lebbini artikkel „Mõnest valgest laigust EKP ajaloos 1. (K. Säre, L. Looringu, J. Eltermanni (Martõnovi) ja teiste EKP funktsionääride elust)“.

235 Žižek 2009, lk. 3.

236 Ühest anekdoodist lähtuvalt formuleerib ta seda järgmiselt: „meie ühiskondades on kriitilistel vasakpoolsetel senini õnnestunud ainult võimalolevaid määrada, kui reaalne eesmärk on neid kastreerida ...“ (Ibid., lk. 7). Vt LISA. Erinevad lähenemisviisid XI teesi Feuerbachi kohta Karl Marxi vaatlemisel.

valikulisus?²³⁷ Kas ei tundu põhjendatud sellest järeldada, et igasugune kokkupuude käsitletava filosoofi tekstidega – nii tõlgendaja kui objektiivsuse poole püüdleva uurija puhul – jääb alati samasugusele subjektiivsele interpretatsioonile tasemele? Kuidas oleks siis üldse võimalik Marxi kohta midagi öelda? Tegelikult on kahe olukorra vahel fundamentaalne erinevus. Esimesel juhul on tõlgitseja veendunud enda arusaama adekvaatsuses (eeldades alati selle vastandumist ekslikele interpretatsioonidele). Kõnealuse saksa mõtleja teoste teaduslikul vaatlemisel ei saa aga olla eraldivõetud uurijal pretensiooni oma arusaama ainuõigsusele: muidugi tuleb tal arvestada muude, paremate käsitusviiside võimalikkusega Marxi õpetuse taasesitamisel, üldistamisel jne. Sellest lähtutakse ka käesolevas töös.

Kahtlemata avaldas Marx mõju igale tulevasele tõlgitsejale, mistõttu saab viimase vaateid pidada teatud reaktsiooniks esimese omadele. Antud suhe aga polnud ühesugune ehk n-ö standardne kõikide tõlgendajate puhul. Järelikult ei tohiks väita, et vaatamata omavahelistele erinevustele seonduvad erisugused kommunistlikud, sotsialistlikud jm doktriinid Marxiga samasugusel viisil. Niisiis pole paikapidav rääkida reaalsest aatelist tervikust (marksismist), milles kõiki interpretatsioone hoiab tema teooria kokku kui mingisugune ideeline kese. „Kontinuiteedi“ ning „seose“ mõisted viitavad ainult teatud suhtele nähtuste vahel, mis on tuvastatav üksnes vastavast vaatevinklist. „Kontinuiteedi“ puhul pole tegemist reaalse objektiga, mis otsekui asuks fenomenide vahel ja seondaks neid objektiivsel moel.

Nagu on esimeses peatükis ilmekalt näidatud, võib pahempoolseid tulevikukuvandeid Eestis 1918.-1934. aastail käsitleda Marxi, Engelsi, Lenini jt ideede valguses. Paljud uurimused osundavad eesti pahemerakondade teosed olid suure tõenäosusega eriti „Kommunistliku partei manifestist“ (1848) mõjutatud. Kui ESDTP uue programmi kavandis 1920. aastate algul osutati enneolematutele saavutustele käsitöö asendumise tulemusena tööstusliku tootmisega,²³⁸ saab sellel juhul oletada viitamist põhimõtteliselt identsele ettekujutlusele „Kommunistlikus manifestis“²³⁹. Pöögelmanni väide klassivahede kadumisest proletariaadi diktatuuri tagajärjena pärineb arvatavasti ka kõnesolevast teosest. Eelmainitud võrdse töökohustuse pooldamine siinsete pahempoolsete

237 Rockmore 2002, lk. xiv.

238 ESDTP uue programmi kavand. ERA f. 4920, n. 1, s. 114, lk. 2.

239 Manifesti autorite järgi oli kodanlus selle peaaegu sajaaastase klassivahetamise jooksul loonud rohkem tootmisjõudusid kui kõik eelnenud põlvkonnad kokku (Marx und Engels 1963, lk. 28).

hulgas leidub taaskord manifestis kui kapitalismi ületamise üks abinõusid²⁴⁰. Lisaks sellele paistab üsna tõenäoline, et pretensioon teaduslikkusele eesti vasakpoolsete tulevikukuvandite juures oli samuti vaadeldavate saksa teoreetikute positivismist inspireeritud.

Sellest hoolimata ei ole põhjendatud rääkida objektiivsest kontinuiteedist siinsete vasakjõudude ning „Kommunistliku manifesti“ autorite vahel, surudes neid kõiki ühtsesse meelevaldsesse mõttelisse kehandisse. Eriti paradoksaalne näib siin Michel Foucault' mõiste hilisemate interpretatsioonide kuulumisest Marxi maailmavaatelistesse loomingusse vaatamata nende olulistele erinevustele saksa mõtleja enda õpetusega. Järjepidevuse esiletoomiseks on Karl Marx ja mingi tulevane tõlgendaja tihtipeale nende ajaloolistest kontekstidest välja rebitud ning omavahel kõrvutatud. Nõnda on tegelik suhe nende vahel – vaatlusaluse suurmõtleja tegelik mõju mis iganes vormis ja mis iganes määral – ignoreeritud. Niiviisi viib püüdlus tuvastada järjepidevust paradoksaalselt pigem suvaliste seoste pealesurumisele.

Paikapidav oleks arvata, et Marxi tõlgitsejate tulevikuvisionide mitmekesisust – ka Eesti poliitikas esimese omariikluse ajajärgul – soodustas muu hulgas tema enda ebaselge tulevikupilt. Antud ebamäärasusele on viidanud paljud uurijad. Henri Lefebvre'i arvates hoidus käsitletav saksa filosoof eesseisva ennustamast, mistõttu jäi tal tulevase elu vaatlemine ebaselgeks.²⁴¹ Chomsky täheldamisel polnud Marxil kui kapitalismi uurival teoreetikul palju öelda eesseisva sotsialistliku ühiskonna kohta.²⁴² Kołakowsky väitel kiindus kõnealune mõtleja üha rohkem revolutsioonilisse tegevusse, distantseerudes nõnda tulevase kommunismi toimimise detailsest uurimisest.²⁴³ Oletatavasti toetusid eesti pahempoolsed sotsialismi lõplikkuse otsesest sõnastamisest hoidumisel Marxile, kellele on Robert Tucker²⁴⁴ ja Noam Chomsky²⁴⁵ omistanud kontseptsiooni inimese loominguilise potentsiaali väljakujundamisest kui eesmärgist iseenesest.

Marksismi kui paikapidamatu abstraktsuse kriitika ei tähenda, et erisuguste mõtlejate ning gruppide mitmekesisus peab jääma lahti mõtestamata, mingi käsitlemisviisi alusel struktureerimata. Käesoleva töö eelmises peatükis on osutatud Marxi tõlgendajate

240 Ibid., lk. 42.

241 Lefebvre 2011, lk. 69.

242 Chomsky 2003, lk. 125, viide 18. Viidatakse kirjutisele „Võrdsus: keeleline areng, inimese intellekt, ja ühiskondlik organisatsioon“ (1976).

243 Kołakowsky 2005, lk. 143.

244 Tucker 1972, lk. 236.

245 Chomsky 2003, lk. 108.

jaotamisele evolutsioonilise ning revolutsioonilise arenguteede pooldajatesse. Esitatud analüüs ei välista samuti erinevate tõlgitsuste omavahelist mõjutamist, mis ei toimi siiski mingi reeglipärase sidemete võrgustikuna ega seo neid kõiki interpretatsioone omavahel kokku. Ideeliselt ja mingil määral organisatsiooniliselt seotud gruppide puhul saab rääkida mõttelisest tervikust, mis ei hõlma muidugi kõiki Marxi tõlgendusi. Näiteks kommunismi mõiste alla on tõepoolest võimalik ühendada nii 1918.-1934. aastatel tegutsenud Kominterni sektsioone eri maadel kui laiemas ajalookontekstis toimunud poliitikuid ja liikumisi. Vaatluse all olevate lähenemiste puhul on tegemist põhjendatumate üldistustega, kus on arvesse võetud pahempoolsete parteide tulevikukuvandite eripärad.

Viimaseks võiks küsida: kui marksismi kasutamine eelpool kritiseeritud tähenduses on fundamentaalselt vale, miks osutus see niivõrd laiahaardeliseks – lausa universaalseks – nähtuseks nii õpetlaslikus kui ka akadeemiavälises maailmas? „Pehmetes teadustes“ opereeritakse üsna hämarate kategooriatega, mistõttu on arusaadavad ka liigse ülelihtsustamise näited. Tihti peale on poliitikas toimunud Marxi interpreteerijate paigutamine üldistesse meelevaldsetesse tervikutesse, mille kaudu saavad kõik oponendid ainsa suure vaenlase kuju alla koondatud.²⁴⁶ Kuna eelmise sajandi ajalugu on suuresti kujundanud vaadeldava saksa teoreetiku ideede kehtestamist taotlenud organisatsioonid, tundub päris mugav toetuda marksismile kui objektiivselt määratletavale kategooriale uusima ajaloo uurimisel. Rockmore taandab nt 20. sajandil pika perioodi jooksul maailmaareenil tegutsenud jõudusid kahele abstraktsele üldistusele: „totalitaarsele marksismile“ ja „liberaalsele kapitalismile“.²⁴⁷ Paljud sotsiaal- ning humanitaarteadustes töötanud õpetlased on ennast marksistideks pidanud, kinnitades niimoodi marksismi kui üldise koherentse terviku väärkäsitust akadeemilistes keskkondades.

246 Vt näiteks Herman, Edward S. and Chomsky, Noam. *Manufacturing consent: the political economy of the mass media*. Pantheon Books. New York 2002, lk. 29-31, kus ameerika majandusteadlase Edward Hermani ja Noam Chomsky sõnul kehtis „külma sõja“ ajal kommunismi kui ülima vaenlase silt, aidates lääne poliitikutel jaotada maailma headusse (antikommunism) ning kurjusse (kommunism). Kommunismi mõiste ähmasus võimaldas kõnealuste õpetlaste järgi tembeldata vastavalt kõiki, kes taotlesid omandihuvisid ohustavat poliitikat või toetasid suhete parandamist kommunistlike riikidega.

247 Rockmore 2002, lk. xi.

KOKKUVÕTE

Käesolevas uurimuses on käsitletud 1918.-1934. aastatel Eesti vabariigis tegutsenud vasakpoolsete jõudude tulevikukuvandeid. Põhjalikumalt on vaadeldud peamisi pahemerakondi (sotsiaaldemokraadid, kommunistid ja iseseisvad sotsialistid) ning vähemal määral ärakillunenud isesotside (1922-1925), Eesti Tööliste Parteid (1926-1930) ja iseseisvaid pahempoolseid töölisparteilasi (1932-1939).

Esimeses peatükis „Sotsialistlik ühiskond kui ülim ideaal?“ on täheldatud, et sotsialism oli kõnesolevate vasakerakondade jaoks abstraktseks üldmõisteks. Sotsialistliku ühiskonnakorralduse kuvand pahempoolsete seas omas ühelt poolt teatud täiuslikkuse ja lõplikkuse värvinguid, teisalt ei olnud selgelt vaadeldud järgneva arengu peatumisena. Töös on osutatud näidetele, kui sotsialismi kehtestamist on kaldutud käsitlema pigem uute saavutuste eeldusena. Ekspluateerimise lõplik väljajuurimine seondus selle mõttekäigu raames eesseisvate arenguvõimalustega. Antud idee võis olla mõjutatud Lev Trotski, Karl Marxi ja Immanuel Kanti poolt. Sellest lähtuvalt ei saa postkapitalistliku ühiskonna käsitust vaadelda ülima eesmärgi ega täiuslikkuse seisundina kohalike vasakparteide seas.

Eesmärgi mõiste käsitlemisel siinsete pahempoolsete hulgas tuleb järelikult silmas pidada selle tinglikkust. Aastatel 1918-1934 oli rohkelt sõnastatud konkreetsemaid sihte, mis iseloomustasid kogu vaatlusalust ajalõiku: proletariaadi ühendamine, tööliismasside harimine, uute ühiskonnagruppide kaasamine, vasakparteide vahelise koostöö tugevdamine jne. Uurimuses on leitud, et just niisuguste täpsemate sihtide tähenduses on eesmärgi mõistet kõige paikapidavam kasutada. Samas jäävad nii kaasaegsemad kui ka kaugemad eesmärgid ähmasteks. Esimesed lähenevad toimuvate protsesside kommenteerimisele, viimased kipuvad kaugemas tulevikus n-ö lahustuma. Tähelepanu on veel osutatud asjaolule, et muutuv poliitiline olustik võis tingida tulevikukuvandite muutmist või lausa uute nägemuste ülevõtmist, mistõttu ei moodustanud need ajas arenevat ühist tervikut.

Pahempoolsetes tulevikukuvandites on samuti tuvastatud mõningat minevikukesksust. Teatud tagasipöördumise püüdlus, mis esines siin, oli siiski hinnatud sotsialismi kehtestamise seisukohalt kaugemas tulevikus. Orientatsioon minevikule väljendus Hans Kruusi 1921. aastal formuleeritud taotluses taastada nõukogude korda või iseseisvuse saavutamise käsitamises omariiklusele põlisõiguse realiseerimisena kohalike esseeride seas kolm aastat varem.

Alampeatükk „Riigiinstitutsiooni roll tulevikukuvandites“ on näidanud, et Eesti vasakpoolsed vaatlesid riiki olulise instrumendina taotletava ühiskonnakorralduse

teostamisel: möödapääsmatuks oli see peetud Eesti iseseisvuse kehtestamise, Soomega kaksikvabariigi loomise, varade õiglase jagamise või poliitilise võimu haaramise puhul töölisklassi poolt. Siiski esinesid silmatorkavad erinevused eesti pahempoolsete suhtumises riiki. Kui sotsialistid-revolutsionäärid 1918. aastal ja sotsiaaldemokraadid 1920. aastate agul taotlesid tulevase töölisriigi rajamist rahvaenamuse toetusel, siis Hans Pöögelmanni järgi pidi riigiinstitutsioonist kapitalismijärgne maailm ometi üldse lahti saama. Lausa vastandlikult interpreteeriti Eesti iseseisvuse saavutamise perspektiivi esimese maailmasõja ajal. Esseerid käsitasid sõltumatu töövabariigi väljakuulutamist aastasadade jooksul omariiklusele mahasurutud õiguse teostamisena. Pöögelmanni järgi aga näitas just ilmasõda eesti iseseisvuse mõttetust.

Alampeatükis „Kapitalismi ja sotsialismi järjepidevuse probleem: muutmine või ärahävitamine?“ on esialgu täheldatud sotsialismini jõudmise ebamäärasust pahempoolsete – eriti sotsiaaldemokraatide – seas. Järsku ning murrangulise transformatsiooni taotlemine ja evolutsioonilisema arengu pooldamine avaldusid mõlemad kohalike vasakerakondade ettekujutlustes tulevikust. Esimene mõttekäik prevaleeris kommunistide ning iseseisvate sotsialistide hulgas, teine – sotsiaaldemokraatide seas. Kui Pöögelmann rääkis kapitalismijärgse maailma tulevasest rajamisest kodanliku korra varemetele, siis Karl Freiberg pidas olemasolevat poliitilist süsteemi eesseisva töölisdemokraatia aluseks.

Paljudele eesti revolutsioonimeelsematele poliitikutele omane kapitalistliku oleviku ning sotsialistliku tuleviku terav vastandamine näib isegi nendevahelise järjepidevuse eitamist eeldavat. Siinkohal on uurimuses esile tõstetud Paul Abramsoni kontseptsioon käimasolevast monumentaalsest võitlusest elu ja surma peale vana ning uue ühiskonnakorralduste vahel. Töös on väidetud, et sotsialismi vältimatuse tõdemine ei takistanud üleskutset kaasaegsele aktiivsusele. Iseenesest ei pruukinud käsitletav mõiste tähendada passiivset ootust deterministlikus vaimus, vaid vastupanu tugevdamist. Kõnealused tendentsid tekitasid omavahel pinget, tingides nii sotsiaaldemokraatide kui kommunistide püüdlust revolutsionistlikku mõttearengut kooskõlastada evolutsionistlikuga. Kuigi pretendeerisid siinsete pahempoolsete tulevikukuvandid teatud teaduslikkusele, ei peetud neist kui dogmadest kinni. Seda näitab kõnesolevate visioonide pidev kohandamine muutuvale olustikule.

Alampeatükis „Tulevikukuvandite rahvusvaheline dimensioon“ on väidetud, et rahvusvahelise sotsialismi kehtestamist taotleva liikumise raskuspunkt asus kohalike vasakjõudude järgi Eestist väljaspool. Kui mõõdukamad orienteerusid lääne töölisklassile ja poliitilistele kordadele, siis radikaalsemad rõhutasid nõukogude süsteemi tähtsust.

Samas ei pea töö võimalikuks taandada kommunistide hoiakuid puhtale venemeelsusele. Tegelikult avaldusid nii ida kui lääne orientatsiooni elemendid EKPs ja isesotside hulgas, aga ka sotsiaaldemokraatide seas. Pahempoolsete poliitikute tulevikuvisioonid eeldasid veel kahte teistsugust arusaama: kuuluvust välismaiste mõttekaaslaste kõrval rahvusvahelisse kooslusse ning enda eripärase koha teadvustamine selles liikumises. Vaatamata teatud omavahelisele pingele johtub teine hoiak otseselt esimesest, täiendades seda.

Teises peatükis „Eesti vasakpoolsed tulevikukuvandid ja marksism“ on uurimistöö püüdnud selgeks teha, kas vaadeldavaid vasakjõudusid on võimalik lahti mõtestada marksismi kontekstis. Hilisemate interpretatsioonide reaalselt suhet Karl Marxiga tunnistades on antud uurimus sellele küsimusele vastanud eitavalt. Argumentatsiooni lähtepunktiks on väide, et Marxi tõlgendused ei jaga ühtegi spetsiifiliselt „marksistlikku“ tõekspidamist. Seda näitab võimatus tuvastada marksismile tavapäraselt omistatavaid ideid kõikides interpretatsioonides. Järelikult pole mingit objektiivselt määratletavat teoreetilist vundamenti, mis ühendaks sadu mõtlejaid, liikumisi ja grupe marksismisse kui ühte koherentsesse süsteemi.

Marksismi kui põhjendamatu abstraktsuse kriitikat kinnitab ka väidetavalt marksistlike ettekujutluste tuvastamise võimalus teistes õpetustes. Uurimuse käigus selgus samuti, et marksismi käsitlemisel levinud mõistete – nt „utoopia“ – tähendus varieerub tugevalt ega kajasta seega Marxile apelleerinud õpetuste ühtsust. See ilmneb, kui võrrelda omavahel Nikolai Berdjajevi, Robert Tuckeri, Henri Lefebvre'i, Leszek Kołakowsky, Ronald Suny jt erisuguseid lähenemisi Marxi või tema tõlgendajate tulevikunägemustesse.

Alampeatükis „Objektiivse järjepidevuse probleemid Karl Marxi ja tema tõlgendajate vahel“ on töö osutanud suutmatusele eristada kõnesolevas mõttelises mitmekesisuses Marxi korrektseid interpretatsioone ebakohastest. Selle peamise põhjusena esineb suutmatus objektiivselt selgeks teha, mis arusaam Marxist on õige. Kolm probleemi on kõnealuse mõttekäigu raames esile toodud: võimatus tuvastada, kui kaugelt väärmõistmine ulatub; võimatus eristada moonutamist eitamisest ehk mingit kontinuiteeti eeldavat väärmõistmist igasugust järjepidevust välistavast väärmõistmisest; teatud moraalse hinnangu kaasnemine tõlgenduste sorteerimisega õigetes ja valedes.

Käsitletavas alampeatükis on veel põhjendatud, miks ei tohiks samastada Marxi väidetava jälgija tõlgendust teadusliku uurija arusaamaga. Tom Rockmore'iga võib nõustuda selles, et mõlemad on tinglikud arusaamad ning jäävad seetõttu paratamatult interpretatsioonide tasemele. Siiski peetakse esimesel juhul oma interpretatsiooni

(ainu)õigeks, teisel aga arvestatakse muude ja võimalikult paremate taasesituste võimalikkust.

Karl Marxi saab tõepoolest käsitada mõjuallika või impulsina kõikidele tulevastele tõlgitsustele. Kuid see mõju avaldus erinevas vormis, erineval määral ja erinevas valdkonnas iga eraldivõetud interpreteerija puhul. Seetõttu ei ole paikapidav esitada vaatlusalust filosoofi mingisuguse mõttelise keskmene üldisemas teoreetilises süsteemis (marksism). Marxi ja Engelsi ideed – eriti „Kommunistliku partei manifesti“ (1848) kaudu – on käsitletavaid vasakjõudusid tõenäoliselt mõjutanud. Samas ei pea uurimus seda piisavaks põhjuseks järeldada objektiivset kontinuiteeti kõnealuste saksa mõtlejate ja Eesti pahempoolsete vahel.

Uurimistöö on lõpuks põgusalt seletanud marksismi kui paikapidamatu üldistuse lausa universaalse kasutamise põhjusi. Siin on viidatud sotsiaal- ja humanitaarteaduste spetsiifikale, poliitilisele ning akadeemilisele faktorile. Marksismi kui abstraktse kategooria mugavust on uurimus täheldanud komplekssete, mitmekülgsede teemade – nagu lähiajalugu – lahtimõtestamisel.

Lõppkokkuvõttes on tulnud järeldusele, et Eestis tegutsenud pahemerakondi on põhjendatum uurida nende mitmekesisust meeles pidades ning abstraktsustesse surumisest hoidudes. Sellist lähenemist võiks rakendada vasakpoolsuse käsitlustes erinevates kontekstides (ühe eraldivõetud mõtleja vaated, mõne poliitilise liikumise doktriin või isegi kogu ühiskond) või muude ideeliste keskkondade (parempoolsus, konkreetsem poliitiline ideoloogia jm) puhul. Üsna tõenäoline tundub, et „pehmetes“ teadustes leidub veel suvalisi kategooriaid, mille vaatlemisel saab marksismi kui meelevaldse üldistuse dekonstruktsioon kasulik olla.

KASUTATUD KIRJANDUSE JA ALLIKATE LOETELU

I. ARHIIVIALLIKAD

1. Eesti Ajalooarhiiv (EAA, Tartu)

1. F. 5383. Karl Säre, Materjale Taani ajakirjaniku Erik Norgaardi raamatu „Kongelundeni mõrv“ kirjutamisega seoses s.h. koopiaid arhiivimaterjalidest ja artiklitest.

2. Eesti Riigiarhiiv (ERA, Tallinn)

1. F. 14. Eesti Iseseisev Pahempoolne Töölispartei likvideerimise kohta.
2. F. 14. Eesti Iseseisva Pahempoolse Töölispartei (asjas.) [avaldus põhikirja registreerimiseks; põhikiri].
3. F. 87. EST Partei programm, põhikiri, partei registreerimise materjal.
4. F. 87. Loengute kavad ja konspektid.
5. F. 949. Eesti Iseseisva Sotsialistliku Tööliste Partei II Kongress, 1., 2. ja 3. aprillil 1921 a.
6. F. 1747. ISTP III (VI) Kongressi materjalid.
7. F. 3330. Eesti Tööliste Partei tegevuseprogramm ja 1^{se} Mai üleskutse.
8. F. 3330. Saabunud kirjad organisatsioonidelt ja üksikisikuilt. Sooviavaldused parteiliikmeks astumiseks. Aprillis, 1928 a. toimuvast kongressist osavõtmise nõusolekud j. n. e.
9. F. 4920. ESDTP uue programmi kavand.

Eesti Riigiarhiiv (ERAF, Tallinn)

1. F. 25. MOPR-i Täitevkomitees ringkirjad sektiioonidele.
2. F. 27. Eestimaa Kommunistliku Partei aruanded III Kommunistliku internatsionaali II, III ja IV kongressile.
3. F. 27. Eestimaa Kommunistliku Partei ettekanded ja aruanded III Kommunistliku Internatsionaali Täitevkomiteele.

II. KIRJANDUS

1. Ant, Jüri. Demokraatia ja sotsialism – kommunistide lahutamatud võitluseesmärgid. Eesti Raamat. Tallinn 1980.
2. Arendt, Hannah. On Violence. Harcourt, Brace & World, Inc. New York 1970.
3. Ast Rumor, Karl. Aegade sadestus: olusid, iseloomustusi, hinnanguid. Mälestusteraamat. Eesti Raamat. Tallinn 2004.
4. Barraclough, Geoffrey. Karl Marx und der Marxismus. Eine säkulare Betrachtung. – Karl Marx (1818-1883): eine Ringvorlesung der Universität München. Herausgegeben und eingeleitet von Venanz Schubert. Wissenschaft und Philosophie. Interdisziplinäre Studien. Band 1. Eos Verlag Erzabtei St. Ottilien. St. Ottilien 1984, lk. 301-321.
5. Burawoy, Michael. Marxism after communism. Theory and Society. Vol. 29, No. 2, Apr. 2000, lk. 151-174.
6. Chomsky, Noam. Chomsky on Democracy and Education. Edited by Otero, C. P. RoutledgeFalmer. New York ja London 2003.
7. Eesti Töövabariik. Eesti Sotsialistide-Rewolutsionääride Partei märgukiri Eesti iseseiswuse küsimuses. Kokku seadnud Gustav Suits. Töö ja Wõitlus. Tallinn 1918.
8. Engels, Friedrich. Ludwig Feuerbach ja klassikalise saksa filosoofia lõpp. Lisa: KARL MARX. Teesid FEUERBACHI kohta. Eesti Raamat. Tallinn 1969.
9. Engels, Friedrich. Ludwig Feuerbach und der Ausgang der deutschen klassischen Philosophie. – Marx, Karl und Engels, Friedrich. Ausgewählte Schriften. In zwei Bänden. Band II. Dietz Verlag. Berlin 1963, lk. 333-375.
10. Foucault, Michel. Mis on autor? Prantsuse keelest tõlkinud Katre Talviste. Vikerkaar. Number 11-12. Tallinn 2000, lk. 156-172.
11. Furet, François. The passing of an Illusion: the idea of communism in the Twentieth Century. Translated by Deborah Furet. The University of Chicago Press. Chicago ja London 1999.
12. Graf, Mati. Parteid Eesti Vabariigis 1918-1934: koos eellooga (1905-1917) ja järellooga (1934-1940). Tallinna Pedagoogikaülikooli kirjastus. Tallinn 2000.

- 13.Habermas, Jürgen. Zur Rekonstruktion des Historischen Materialismus. Suhrkamp taschenbuch wissenschaft 154. Suhrkamp Verlag. Frankfurt am Main 1976.
- 14.Herman, Edward S. and Chomsky, Noam. Manufacturing consent: the political economy of the mass media. Pantheon Books. New York 2002.
- 15.Hiiemaa, Karin. Aafrika retseptsioon eestikeelses trükisõnas (kuni 1917). Tartu Ülikooli Kirjastus. Tartu 2006.
- 16.Kołakowsky, Leszek. Main Currents of Marxism: the founders, the golden age, the breakdown. Translated from the Polish by P. S. Falla. W. W. Norton & Company. New York ja London 2005.
- 17.Kuuli, O. Fašism ja proletariaadi klassivõitlus Eestis (1930-1940). – Eesti töölisklassi sotsiaal-majanduslik olukord ja klassivõitlus kapitalismi ajajärgul. Eesti NSV Teaduste Akadeemia. Tallinn 1987, lk. 184-201.
- 18.Kuuli, O., Liebman, A., Saarniit, H. Tööraha riigi eest: Eesti ametiühingute võitlusest aastatel 1918-1940. Eesti Raamat. Tallinn 1967.
- 19.Kuuli, Olaf. Sotsialistid ja kommunistid Eestis 1917-1991. Tallinn 1999.
- 20.Laaman, Eduard. Erakonnad Eestis: sissejuhatus poliitikasse IV. Elav Teadus. Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastus. Tartu 1934.
- 21.Laaman, Eduard. Karl Marxi kolmainsus. Messianismi meieaegne kuju. – Iseseisvuse tunnid. Koostaja: Hando Runnel. Eesti mõttelugu 96. Ilmamaa. Tartu 2010, lk. 135-136.
- 22.Lefebvre, Henri. Introduction to modernity: twelve preludes, September 1959 – May 1961. Translated by John Moore. Verso. London, New York 2011.
- 23.Liebman, A. EKP taktika võitluses ametiühingute ühtsuse eest aastail 1925-1929. – Eesti töölisklassi sotsiaal-majanduslik olukord ja klassivõitlus kapitalismi ajajärgul. Vastutav toimetaja Arumäe, H. Eesti NSV Teaduste Akadeemia. Tallinn 1987, lk. 169-183.
- 24.Marx, Karl und Engels, Friedrich. Ausgewählte Schriften. In zwei Bänden. Band I. Dietz Verlag. Berlin 1963.
- 25.Marx, Karl, Engels, Friedrich. Die Deutsche Ideologie. Kritik der neuesten deutschen Philosophie in ihren Repräsentanten, Feuerbach, B. Bauer und Stirner, und des

- deutschen Sozialismus in seinen verschiedenen Propheten. Dietz Verlag. Berlin 1957.
26. Marx, K., Engels, F. Kommunistliku partei manifest. Eesti Raamat. Tallinn 1981.
 27. Pajur, Ago. Eesti Vabariigi (1918-1940) ajaloo periodiseerimisest. Tuna. Ajalookultuuri ajakiri. Nr. 4. Tallinn 2003, lk. 139-143.
 28. Pasternak, Boriss. Doktor Živago. Vene keelest tõlkinud Jüri Ojamaa. Juri Živago luuletused tõlkinud Marie Under. Varrak. Tallinn 2003.
 29. Popper, Karl R. The Poverty of Historicism. Routledge & Kegan Paul. London 1969.
 30. Pöögelmann, H. Eesti tulewik. Wenemaa Kommunistlise (enamlaste) Partei Eesti Osakondade Keskkomitee kirjastus. Peterburi 1918.
 31. Pöögelmann, H. Marx ja marksism Eestis. Külvaja. Leningrad 1933.
 32. Rockmore, Tom. Marx After Marxism: The Philosophy of Karl Marx. Blackwell Publishers. Oxford, Malden 2002.
 33. Rooskaja, Hans. Jämedad jooned. Mõtte. Tallinn 1910.
 34. Sakwa, Richard. Communism in Russia. An Interpretative Essay. Studies in European History. Palgrave Macmillian. Basingstoke (Hampshire), New York 2010.
 35. Suits, Gustav. Valitud luuletusi: 1900-1930. Noor-Eesti. Tartu 1933.
 36. Suny, Ronald Grigor. The Soviet Experiment: Russia, the USSR, and the Successor States. Oxford University Press. New York, Oxford 1998.
 37. Žižek, Slavoj. First As Tragedy, Then As Farce. Verso. London, New York 2009.
 38. Tšernõševski, N. G. Mida teha? Jutustusi uutest inimestest. Tõlkinud V. Daniel. Eesti Raamat. Tallinn 1979.
 39. Tucker, Robert. Philosophy and Myth in Karl Marx. Second Edition. Cambridge University Press. London 1972.
 40. Uspenskij, Boris. Semiotik der Geschichte. Österreichische Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Klasse. Sitzungsberichte, 579. Band. Vorgelegt von Sekretär Werner Welzig in der Sitzung am 6. März 1991. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften. Wien 1991.
 41. Vahtre, Lauri. Absurdi impeerium. Tammerraamat. Tallinn 2007.

42. Vilms, Jüri. Kahe ilma vahel. Koostaja: Nando Runnel. Eesti mõttelugu 20. Ilmamaa. Tartu 1998.
43. Бердяев, Николай. Судьба России: Книга статей. Эксмо. Москва 2007.
44. Ватлин, Александр. Коминтерн: Идеи, решения, судьбы. Фонд Первого Президента России Б. Н. Ельцина, РОССПЭН. Москва 2009.
45. Ленин, В. И. I конгресс Коммунистического Интернационала 2 – 6 марта 1919 г. Речь при открытии конгресса 2 марта. Тезисы и доклад о буржуазной демократии и диктатуре пролетариата 4 марта. Резолюция к тезисам о буржуазной демократии и диктатуре пролетариата. Заключительная речь при закрытии конгресса 6 марта. Издательство политической литературы. Москва 1987.
46. Лимонов, Эдуард. Другая Россия. Очертания будущего. Ультра. Культура. Москва 2003.
47. Лотман, Ю. М. Культура и взрыв. Гнозис. Москва 1992.
48. Межуев, В. М. Был ли Маркс утопистом? – Карл Маркс и современная философия. Сборник материалов научной конференции к 180-летию со дня рождения Маркса. Российская Академия Наук. Институт философии. Москва 1999, lk. 70-88.
49. Троцкий, Лев. Моя Жизнь. Вагриус. Москва 2001.
50. Ципко, Александр. Сначала был коммунизм, а потом — фашизм. Наука и жизнь. № 7, июль 2011, lk. 47-54.
51. Эренбург, Илья. Необычайные похождения Хулио Хуренито и его учеников. Юридическая литература. Москва 1989.

III. KÄSIKIRJAD

1. Märtin, Kadri. Eestluse kuvand kohalikus tootedisainis. Bakalaureusetöö. Tartu 2013.
2. Rebassoo, Liina. Üleliiduline Välismaaga Kultuurisidemete Arendamise Organisatsioon ning vasakharitlaste Moskva-meelsuse kujunemine Eestis ja Prantsusmaal maailmasõdade vahelisel ajal. Magistritöö. Tartu 2013.

3. Tamar, Jaanika. Eesti naiskorporandi kuvand perioodikas aastatel 1920-1940.
Bakalaureusetöö. Tartu 2013.

SUMMARY

The Images of the Future among the Estonian Leftist Parties in 1918-1934

The aim of the given study was to suggest an appropriate framework for discussing the future images of mainly three local leftist political parties operating in Estonia in the 1920s: communists, social democrats and independent socialists. Independent Socialist Workers' Party (1922-1925), Estonian Workers' Party (1926-1930) and Estonian Independent Leftist Workers' Party (1932-1939) are also occasionally under discussion.

In the *Introduction* the main questions are posed. Was the socialist society imagined as a final stage of human development, implying the “end of history”? What place was there for the idea of the state in the post-capitalist order? How were the bourgeois and the proletarian societies related to each other as two distinct phases in human history? How had the images of the future been altered throughout the given period by the constantly changing internal and foreign political environment? Is it possible to discuss these organizations under the name of Marxism without reducing their theoretical diversity to an empty generalization? Is this approach more adequate than concentrating on the particularities of the given movements?

The ideas used in the research are also elaborated on. Despite the problematic character of the notion of leftism, it is used to signify the given parties on the basis of certain common features pertaining to all of them and distinguishing them from the right movements. These include: promoting human equality in whatever meaning, emphasizing the collective well-being as opposed to individual freedom, encouraging a fundamental change of the existing society (revolution) and viewing work as one of the basic human activities.

The division of the goals formulated in various documents into three groups is suggested. These include: (1) the practical tasks relevant to the immediate political context, (2) advocating the establishment of radically novel types of governing practices and (3) picturing the complete eradication of exploitation, abolition of class differences, etc. It is specified that the given work concentrates on the second type of goals.

The first chapter *Socialism as an Ultimate Ideal?* discusses whether the post-capitalist system was considered among the local leftists as the final end of history, the highest state of perfection. The chapter states that despite being described in such terms the socialist system was not directly declared among the Estonian leftist politicians during the

given period as an ultimate state of human existence. It was rather perceived as a consequent stage of development necessary for further achievements. Leon Trotsky, Karl Marx and Immanuel Kant are suggested as thinkers likely to have had influenced this way of thinking.

In spite of a certain longing for the past pertaining in some cases to the leftist visions of the future (the local socialists-revolutionaries in 1918, Hans Kruus in 1921) the importance of the restored phenomena were evaluated against the background of the more ultimate future developments. In other words, the restoration of the Soviet power (as advocated by Kruus) and the realization of the long suppressed right to self-government (as proclaimed by the socialists-revolutionaries) ultimately served the more general aim of achieving socialism.

The subchapter *The Role of the Institution of the State in the Visions of the Future* observes that all leftist forces accepted the state in the socialist society as its inevitable precondition. It is shown that the more exact significance of this institution varied greatly, however. If for Hans Pöögelmann the future society would only need a certain power-center for the purpose of regulating the economic activity, for the local socialists-revolutionaries establishing independent Estonia was a question of restoring the historic right of Estonian people to their own statehood. Mihkel Martna considered the national state as the necessary condition for the most just distribution of resources.

The next subchapter *The Problem of Continuity between Capitalism and Socialism: To Change or to Destroy?* proposes to distinguish between the communist desire to eliminate capitalism and the social democratic striving for reform. In the first instance, replacing the bourgeois system with an essentially novel order was advocated. In the second, establishing socialism was believed to rest largely on the basis of the existing society. The former vision manifested in the idea of an almost existential struggle between the socialist future and the capitalist present (Pöögelmann, Abramson). Despite frequently accepting the inevitability of socialism, the leftist politicians stressed the need for a contemporary social initiative.

In the last subchapter *The International Dimension of the Images of the Future* the role of foreign agents in the Estonian movements to establish socialism is researched. Considering their organizations a part of the broader international movement, local leftists tended to see its main center in a foreign revolutionary force. Accordingly, the possibility of distinguishing between the Soviet (Russian, Eastern) orientation among communists and independent socialists, and the Western orientation of social democrats is explored as a

means to better understand the diversity within Estonian leftism. It is concluded that reducing the former to a purely pro-Russian worldview is unjustified. Both orientations were expressed to a different extent among the given politicians. There are two sides to such self-identification. On the one hand, the responsibility is in a way delegated to the more important, external forces. On the other, the special role of the respective Estonian leftist party in the international movement towards socialism is demonstrated.

The second chapter *The Estonian Leftist Images of the Future and Marxism* researches the question of examining the given conceptions about the future in the context of Marxism. The main question under discussion is whether the notion of Marxism as a coherent theoretical whole that can be objectively identified and studied is helpful in the given discussion of leftist figures.

The subchapter *Actual Diversity behind an Unjustified Abstraction* explores the vast variety of interpretations considered Marxist. The impossibility of identifying a set of specifically, exclusively Marxist convictions common among of all the interpreters of Karl Marx is asserted. Evidently, applying the notions of divergence, distortion, repudiation and so on is extremely problematic in these cases. First of all, the objective criteria for a correct way to understand Marx are unlikely to be identified. Secondly, it is not possible to determine the initial pure Marxist theory, the integrity of which was later besmirched by deviation. Thirdly, distinguishing between distortion (possibly implying the preservation of certain continuity) and rejection of Marx (which may mean its complete absence) is difficult. Finally, dividing various interpretations into the right and the wrong ones may leave an impression of moral judgment, considered unnecessary and inappropriate in historical research.

The nature of the relation between Karl Marx and his future interpreters is discussed in the subchapter *The Problems with the Objective Continuity between Karl Marx and His Interpreters*. Reducing the diversity of understandings by excluding the supposedly inadequate ones is not plausible simply because the accurate, true way of interpreting Karl Marx cannot be presented. It is stated that he may indeed be viewed as an objective impulse to various interpretations. Regarding the Estonian leftists, the “Manifesto of the Communist Party” (1848) may be considered a likely source of extensive influence. However, since this influence exerted by Marx (and Engels) differs from one interpreter to another in form and scope, they all fail to form a single theoretical system with the authors of “Communist Manifesto” as the center that unites them. Paradoxically, the urge to determine authentic threads of continuity between Marx and

those perceived as his followers leads to imposing arbitrary connections and reducing the diversity to ungrounded generalizations. Instead, as is shown in both chapters of the work, it is more meaningful to examine concrete interpretations in light of the ideas of Marx, Engels, Lenin, Trotsky, etc., concentrating on the real relations and influence.

The final conclusion of the given research is that in viewing the respective Estonian leftist political figures distinguishing the radical, revolutionist vision of the future from the moderate and evolutionist one proves useful. Congenially, in a more general sense, in the discussion of various groups and thinkers one should abandon ideal abstractions in favor of contextualizing them in less arbitrary ways.

LISA. ERINEVAD LÄHENEMISVIISID XI TEESI FEUERBACHI KOHTA KARL MARXI VAATLEMISEL

XI teesi Feuerbachi kohta on paljudes marksismiteemalistes käsitlustes esile toodud ja sellele erilist tähelepanu pööratud. Nagu utoopia mõiste mitmesugused kasutamisiisid Marxi vaatlemisel, erinevad lähenemised sellesse teesi märkimisväärselt. Allpool esitatud arusaamad võimaldavad vähemalt mingil määral näha, kuivõrd kaugele ulatub käsitlusviiside mitmekesisus.

Kõnealusesse teesisse sissekodeerituks pidas 19. sajandi lõpus ilmnenud deterministliku marksismi ja leninliku kommunismi vahelist konflikti Nikolai Berdjajev.²⁴⁸ See tagas tema arvates Marxi enda vaadete vastuolulisust.²⁴⁹ Karl Popperi järgi väljendab XI tees Feuerbachi kohta taotlust muuta ümbritsevat reaalsust.²⁵⁰ Nõnda osutas see vastuoksusele Marxi õpetuses ning historitsismis laiemalt: muutuse taotlus läheb vastuollu ettekujutlusega ühiskondliku arengu ettemääratud käigust²⁵¹.

Robert Tucker on esile toonud vaatlusalust teesi, et näidata Marxi teooria sarnasust ristiusuga: mõlemad kujutavad ette ajaloolist draamat, mis peab inimese emantsipeerumisega (Karl Marxil) või lunastusega (kristluses) lõppema.²⁵² Kõnesolev tees tähendas Tuckeri järgi üleskutset muundada olemasolevat ja inimese võõrandumist eeldavat maailma selliseks, kus ta saab oma loomust välja arendada.²⁵³

Henri Lefebvre'i väitel polnud Marxil õigust omistada filosoofidele üksnes maailma interpreteerimise ja mitte selle transformeerimise taotlust. Reaalsust interpreteerides püüab filosoofia mõnes mõttes seda transformeerida: tõlgendamine tähendab kogu eelneva ületamist. Lefebvre' järeldas sellest filosoofide püüet filosoofiat ületada, isegi kui neil ei õnnestunud sellist ületamist täielikul määral teostada.²⁵⁴

Leszek Kołakowsky sõnul tähendas XI tees Feuerbachi kohta maailma käsitamist sellisena, kus subjekt ja objekt langevad kokku, kus esimene muudab teist. See käsitus oli Kołakowsky järgi tekkinud Moses Hessi ning tema kaudu poola mõtleja August

248 Бердяев 2007, lk. 335-336, 630-631.

249 Ibid., lk. 336.

250 Popper 1969, lk. 8, 51.

251 Ibid., lk. 52.

252 Tucker 1972, lk. 24-25.

253 Ibid., lk. 100-101.

254 Lefebvre 2011, lk. 5-6.

Cieszkowski mõjul.²⁵⁵ Ilmselt samalaadses võtmes seostab Jaan Undusk käsitletavat teesi Ernst Machi filosoofia atraktiivsusega marksistidele, mis väljendus mõtlemise ja reaalsuse vahelise piiri ähmastamises ning selle kaudu maailma muutmise soosimises.²⁵⁶

Tänapäeva vene filosoof Vadim Mežujev tõmbab oma artiklis Marxi kohta paralleeli maailma interpreteerimise ja selle ümberkujundamise taotluste ning kapitalismi vastase kriitika ja kapitalismi vägivaldse hävitamise vahel.²⁵⁷ Üks teine kaudne vihje XI teesile Feuerbachi kohta leidub Andrus Pargil, kes identifitseeris „marksistlik-leninistliku teooria“ püüdlust maailma mitte ainult seletada, vaid seda muuta, sooviga ühiskonda ümber korraldada vastavalt antud teooria „utoopilistele ideaalidele“.²⁵⁸

255 Kołakowsky 2005, lk. 118-119.

256 Undusk, Jaan. Lenin kontra Bogdanov. Mõtteid Vene revolutsiooni filosoofilistest eeldustest. Tuna. Ajalookultuuri ajakiri. Nr. 1. Tallinn 2005, lk. 7.

257 Межуев 1999, lk. 72.

258 Park, Andrus. End of an Empire? A Conceptualization of the Soviet Disintegration Crisis 1985-1991. Tartu University Press. Tartu 2009, lk. 239.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, **Sergei Veršinin** (sünnikuupäev 11.09.1990)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose

magistritöö „Tulevikukuvandid Eesti vasakpoolsete parteide seas aastatel 1918-1934“,

mille juhendaja on prof Eero Medijainen,

1.1.reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;

1.2.üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.

2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.

3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus 10.05.2014

(allkiri)